

USMANU DANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO
(POSTGRADUATE SCHOOL)

CUDANYAR AL'ADUN KABILAR BABURAWA DA HAUSAWARE KASAR BIU

A Dissertation

Submitted to the

Postgraduate School,

USMANU DANFODIYO UNIVERSITY, SOKOTO, NIGERIA

In Partial Fulfilment of the Requirements For the Award of the Degree of

MASTER OF ARTS (HAUSA STUDIES)

By

ALIYU HAMMA

ADM. NO. 17210106004

DEPARTMENT OF NIGERIAN LANGUAGE

JANUARY, 2023

SADAUKARWA

Na sadaukar da wannan aiki ga Mahaifana Marigayi Shugaba Hamma Imam Abdullahi da Hajiya Shatu

Ali Garga. Allah ya jikan su da rahama, ya sa Aljanna ce makomarsu. Amin.

CERTIFICATION

GODIYA

Da sunan Allah mai Rahama mai Jinkai. Tsira da Amincin Allah su tabbata ga Annabi Muhammadu (SAW). Godiya da yabo sun tabbata ga Allah Maɗaukaki Sarki da ya ba ni damar kammala karatu tare da gudanar da wannan kundin bincike na cike wani ɓangare na karatuna cikin nasara.

Ina mai miƙa godiya ta musamman ga malamaina da suka jagoranci duba wannan aiki, Farfesa Yakubu Aliyu Gobir wanda yake shi ne babban jagoran duba wannan aiki, sai kuma Dokta Aliya Ahmad Adamu, ta Sashen Harsunan Nijeriya Jami'ar Jiha ta Sakkwato a matsayin mai duba aikin ta biyu, da kuma Dokta Nasiru Ahmad Sakkwato na Sashen Harshen Larabci. Waɗanda suka ɗauki lokacinsu ba dare, ba rana wajen gyara kura-kurai tare da ba ni shawarwari a duk inda buƙatar hakan ta taso, har zuwa kammaluwar wannan aikin bincike. Allah ya saka musu da alheri tare da kara ɗaukaka darajarsu duniya da Lahira amin.

Godiya ta musamman Shugaban Sashe Farfesa Bello Bala Usman, saboda namijin ƙoƙari wajen ba ni shawarwari da ya yi tare da jagorantar wannan sashe mai albarka. Allah ya saka masa da mafificin alheri da shi da zuri'arsa. Haka kuma, ina godiya ga dukkan malamaina na Sashen Harsunan Nijeriya a Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato saboda ba ni ilmi masu tarin yawa a lokutan da suka karantar da ni har na kai ga wannan mataki na kammalawa. Ubangiji ya saka musu da alheri baki ɗayansu. Amin

Ina godiya ga Shugabana da sauran abokan aikina a Kwalejin Ilmi Ta Waka-Biu jihar Barno saboda shawarwari da suka ba ni a yayin karatu da kuma gudanar da wannan aikin bincike. Allah ya saka musu da alheri bisa taimakon da suka yi min a tsawon lokacin wannan karatuna, Amin.

Daga karshe, ina miƙa godiyata ga abokan karatuna da suka haɗa da: Aliyu Mu'azu Zango da Ahmad Suleman Baffa da Bello Abubakar Ka'oje da Habibu Haruna da Haruna Umar

Maikwari da Hassan Isa da Imrana Sambo da Isa Bala Zaria da Nasir Usman Nasir da Umar Sa'idu Yahaya da kuma Fatima Abubakar Danhassan, saboda hakurin zama da suka yi da ni a tsawon lokacin da muke karatu da su. Allah ya saka musu da alheri baki dayansu, Amin. Haka, inamiƙa godiya ga Alhaji Adamu Yabiryam da Malam Ya'u Sa'idu bisa ga taimakon da suka yi mini wajen samun bayanai game da wannan aiki. Allah ya saka musu da alheri amin. Babban godiya ga kanina Asabiru Shugaba da Kachalla Aliyu Abubakar da Ibrahim Aliyu da Baba Liman Bukar da Mustapha Abubakar Imam (Kuthli) da Alhaji Mamman Muri Gur da Zannan Ali Mari da Tajiri Hassan da kuma Alhaji Mustapha Inuwa (Dan Kasuwa) bisa namijin kofari da suka yi min wajen ganin karatun nawa bai samu wani cikas ba, Ubangiji ya saka da alheri amin.

KUMSHIYA

TITLE PAGE.....	i
SADAUKARWA	ii
CERTIFICATION.....	iii
GODIYA	iv
KUMSHIYA.....	vi
ABSTRACT	xi
TSAKURE.....	xii
BABI NA DAYA	1
GABATARWA	1
1.0 Shimfida.....	1
1.1 Manufar Bincike	3
1.2 Tambayoyin Bincike.....	3
1.3 Muhimmancin Bincike	3
1.4 Farfajiyar Bincike	4
1.5 Hanyoyin Gudanar da Bincike.....	5
1.6 Ra'in Binike	6
1.7 Nadewa	7
BABI NA BIYU	8
BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA.....	8
2.0 Shimfida.....	8
2.1 Kundayen Digiri	8

2.1.1	Kundayen Digiri Na Uku	8
2.1.2	Kundayen Digiri na Biyu	10
2.1.3	Kundayen Digiri na Daya	15
2.2	Littattafai.....	15
2.3	Muƙalu	20
2.5	Hujjar Ci Gaba da Bincike.....	23
2.6	Nadewa	23
BABI NA UKU		24
TARIHIN BABURAWA DA KASAR BIU A TAKAICE.....		24
3.0	Shimfiɗa.....	24
3.1	Tsokaci a Kan Asalin Hausawa	24
3.2	Tarihin Zuwan Hausawa Kasar Biu.....	27
3.3	Tsokaci A Kan Tarihin Kabilar Babur.....	29
3.3.1	Kasar Biu.....	30
3.3.2	Girman Kasa da Yawan Al'ummarta.....	30
3.3.3	Yanayin Kasar Biu	30
3.3.4	Masarautar Biu	31
3.3.5	Tattalin Arzikin Kasar Biu	31
3.4	Nadewa	31
BABI NA HU'DU:.....		32
CU'DANYAR AL'ADUN MATAKAN RAYUWA TSAKANIN KABILAR BABURAWA DA HAUSAWAN KASAR BIU		32

4.0	Shimfida.....	32
4.1	Ma'anar Al'ada	32
4.2	Ma'anar Aure	33
4.2.1	Aure A Al'adar Babur	34
4.2.2	Yadda Ake Yin Aure A Zamanin Jahiliyya Kasar Biu	34
4.2.3	Sauta.....	34
4.2.4	Kaporkila (Aure ta Hanyar Bayar da Sadaki)	35
4.3	Dangantakar Al'adun Auren Kabilar Baburawa Da Hausawa Mazauna Kasar Biu.....	37
4.3.1	Na Gani Ina So	37
4.3.2	Al'adun Yin Hidimar Aiki Ga Iyayen Yarinya.....	38
4.3.3	Al'adun Hada Auren Zumunta.....	38
4.3.4	Al'adun Bura	38
4.3.5	Fifita Sha'anin Auren Budurwa A Kan Na Bazawara	38
4.3.6	Al'adar Zaman Gandu.....	39
4.3.7	Al'adar Sayen Baki	39
4.3.8	Al'adar Hada Samari Maneman Aure ga Budurwa ko Bazawara.....	39
4.3.9	Yin Ajo.....	40
4.4	Tasirin Al'adun Auren Hausawa a Kan na Kabilar Babur Na Kasar Biu.....	40
4.4.1	Al'adar Kai Lefe da Kunshi da Wankin Amarya.....	41
4.4.2	Budur-Kai.....	42
4.4.3	Tasirin Al'adun Auren Kabilar Baburawa A Kan Na Hausawa	43
4.4.4	Biyan Kudin Sati.....	43

4.4.5	Kai Gara	43
4.4.6	Rana da Lokacin Daurin Aure	44
4.5	Haihuwa	45
4.5.1	Al’adar Goyon Ciki	45
4.5.2	Al’adar Guda	46
4.5.3	Al’adar Shan Kauri	46
4.5.4	Al’adar Zuwa Barkar Haihuwa	47
4.5.5	Al’adar Kayan Barka	47
4.5.6	Al’adar Zanen Suna	47
4.5.7	Al’adar Tsagar Gado	48
4.5.8	Al’adar Kaciya	49
4.5.9	Wasu Al’adun Baburawa Game da Zanen Suna	49
4.5.10	Tasirin Al’adun Haihuwa da Zanen Suna na Hausawa a Kan na Baburawa.	50
4.5.11	Tasirin Al’adun Haihuwa da Zanen Suna na Baburawa a Kan na Hausawa.	51
4.5.12	Sunayen Hausawa da na Baburawa	52
4.6	Mutuwa	53
4.6.1	Wasu Al’adun Baburawa da suka Shafi Mutuwa	54
4.6.2	Tasirin Al’adun Mutuwa Na Kabilar Babur A Kan Na Hausawan Kasar Biu..	55
4.7	Alaƙar Wannan Bincike Da Shirin Game Duniya	56
4.8	Nadewa	56
	BABI NA BIYAR	57
	KAMMALAWA	57

5.1	Taƙaitawa.....	57
5.2	Sakamakon Bincike	58
	MANAZARTA.....	60
	SUNAYEN MUTANEN DA AKA YI HIRA DA SU.....	64
	RATAYE NA 2: WASU NAU’UKAN TSAGAR GADO TA KABILAR BABUR	66
	RATAYE NA 3: NIKAR DAWA	67
	RATAYE NA 4: NAU’UKAN AMFANIN GONA A KASAR BIU	68
	RATAYE NA 5: KAYAN LAMBU	69
	RATAYE NA 8: MASARAUTAR BIU	72
	RATAYE NA 9: SAKI DA WARAKANNI.....	73
	RATAYE NA 10: KAYAN KIDAN SHELA LOKACIN MUTUWA DA BIKI	74
	RATAYE NA 11: KAYAN ADON MATA	75

ABSTRACT

This research titled “Acculturation between the Hausas and the Babur Living in Biu” Emirate of Borno to study the acculturation process that has taken place between the Babur and the cultural influences between the two cultural groups. For the fact that the Hausas have been living in Biu for the past hundred years, it is expected that there should be some forms of acculturation between them and the Babur. The research is based on the *Berry’s Model of Acculturation* which was founded by J. W. Berry (1992). An interview is used as the method of data collection. Finally, the study noted some elements of acculturation between the two groups has taken place in the areas of rites of passage and other ceremonies.

TSAKURE

Wannan aiki mai taken “Cudanyar Al’adun Kibilar Baburawa Da Hausawan Kasar Biu”, an gina shi ne da manufar fito da ire-iren zumuntar al’adu da ke wanzuwa a tsakanin Baburawa da Hausawa mazauna kasar Biu da ke cikin Jihar Barno. Binciken ya karkata kan gano tasiri na wasu al’adun matakan rayuwa tsakanin wadannan kabilu biyu. Kasancewar Hausawa sun zo sun zauna a kasar Biu tun shekaru dāri da suka shudē, dole a samu cudanyar al’adu da naso tsakanin Baburawa da Hausawa. An dora wannan bincike kan ra’in cudanyar al’adu mai taken *Berry’s Model of Acculturation*, wanda J. W. Berry ya samar (1992). An yi amfani da hira a matsayin hanyar tattara bayanai. Binciken ya gano cewa cudēdeniyar da aka samu tsakanin al’ummun biyu ya samar da nason al’adu sosai a tsakaninsu. An samu wannan naso ta fannonin da suka hada da matakan rayuwa na bukukuwa da makamntansu.

BABI NA DAYA

GABATARWA

1.0 Shimfida

Bahaushe ya yi gaskiya, inda yake cewa: “Zama da maɗaukin kanwa shi ke kawo farin kai.” Masana sun tabbatar da cewa, duk lokacin da al’ummomi biyu ko fiye suka yi cudanya da juna, ko kuma al’ummu suka yi cudanya, to lallai akan samu naso na al’adu a tsakaninsu. A irin wannan yanayi, za ta iya yiwuwa ɗaya daga cikin mutanen ko al’ummun su yi tasiri kan abokan zamantakewarsu, kuma za ta iya yiwuwa a samu tasiri daga dukkannin bangarorin guda biyu, wato dai kowa ya yi tasiri a kan ɗan uwansa.

Da ma dai Hausawa sun shahara matuka a bangaren nashe al’ummun da suka ci karo da su. Sukan nashe su ta fuskar al’adu da kuma harshe kansa. Wannan kuwa ba ya rasa nasaba da iya mu’amula da zamantakewa da Hausawan ke da shi. Nason al’adu da ake samu a sakamakon cudanyar mabanbantan al’ummu sun shafi:

Matakan rayuwa

Bukukuwa

Wasanni

Abinci

Halaye da ɗabi’u da makamantansu

Wannan aiki yunkuri ne na binciko irin tasirin da aka samu a sakamakon zamantakewa tsakanin Hausawa da kuma Baburawa a garin Biu musamman ta fuskar al’adu. An yi wa aikin taken: “Zumuntar Al’adun Hausawa da na Baburawan Kasar Biyu.” An raba aikin zuwa babi-babi har babi biyar.

Babi na farko, ya kasance shimfida ne ga wannan aikin. A ciki an kawo manufar bincike inda aka nuna irin kudurin da binciken ke da shi, wato dai irin abubuwan da aikin ya kuduri aniyar bincikowa. Sannan akwai “Tambayoyin Bincike”, wato tambayoyin da

suka yi wa aikin jagora. Kudurin wannan bincike ba zai cika ba, har sai an samo amsoshin tambayoyin da binciken ya tanadar. A cikin babin ne kuma aka kawo muhimmancin binciken tare kuma da bayyana farfajiyar binciken.

Bayan haka kuma, babi na ɗaya hanyoyin gudanar dabincike, wato irin dabarun da za a yi amfani da su wajen tattaro bayanai waɗanda za su taimaka wajen cimma kudurin wannan binciken, sun haɗa da hira da ziyartar ɗakunan karatu da makamantansu. Daga nan, kuma sai aka bayyana hanyar ɗora aiki, inda aka yi amfani da karin maganar nan mai cewa, “Hanya Mai Gamin Zumuntar Dole” wanda aka samu wani ya yi nasa nazari ta hanyar ɗora aikinsa a kai wato “Cudaddɗeniyar Al’adun Hausa Da Na Fulani A Lardin Sakkwato” wanda Maigandi (2014) ya gabatar a Sashen Harsunan Nijeriya, Jami’ar Usmanu Danfodiyo Sakkwato. Daga farshe an naɗe babin.

Babi na biyu, yana ɗauke da bitar ayyukan da suka gabata. A cikin bitar an kawo wasu ayyuka da aka gudanar da ke da alaƙa da shi wannan bincike. Wannan bita ta shafi kundayen digiri na uku da na biyu da kuma digiri na farko. Sannan an yi bitar wasu littattafai da kuma mujallu. Wannan ne kuma ya kai ga bayyana hujjar ci gaba da binciken ta la’akari da cewa, ba a ci karo da wani aiki da ya gudana ba wanda kai tsaye zai hana a yi shi wannan bincike.

Babi na uku, ya mayar da hankali kan nazartar ire-iren dangantaka da ke tsakanin al’adun Hausawa da Baburawa da suka shafi matakan rayuwa. Za a duba irin wannan dangantaka cikin al’adun aure, da na haihuwa da kuma mutuwa. Sannan za a dubi dangantakar bukukuwa tsakanin Hausawa da Baburawan na ƙasar Biu. Wannan ya haɗa da tashe da kokawa da dambe da makamantansu.

Babi na huɗu, ya yi ƙoƙarin duba kamance da ke tsakanin tsarin shugabancin al’ummun guda biyu. Wannan ya haɗa da tsarin muƙamai da salon gudanar da mulki da al’adun naɗin sarauta da makamantansu.

Babi na biyar, yana dauke da sakamakon bincike da shawarwari da kuma takaitawa. Daga nan kuma, za a rufe aikin da manazarta da kuma rataye.

1.1 Manufar Bincike

Manufar wannan bincike a dinkule ita ce binciko ire-iren nason al'adu da aka samu tsakanin Hausawa da Baburawa mazauna kasar Biu a dalilin zamantakewa. Lura da haka, kudurin wannan binciken ya kasance kamar haka:

- i. Waiwayen tarihin Hausawa da Baburawan kasar Biu,
- ii. Binciko irin nason al'adu da aka samu a matakan rayuwar Hausawa da na Baburawan Biu, da kuma
- iii. Binciko ire-iren kamance da ke tsakanin tsarin shugabancin Hausawa da Baburawan Biu.

1.2 Tambayoyin Bincike

Domin cim ma manufar wannan bincike, an tanadi manyan tambayoyi guda uku waɗanda samun amsoshinsu zai kai ga cimma kudurin wannan bincike. Waɗannan tambayoyi sun kasance kamar haka:

- i. Yaya tarihin Hausawa da Baburawa mazauna Biu yake?
- ii. Wane irin nason al'adu aka samu dangane da matakan rayuwar Hausawa da Baburawan kasar Biu?
- iii. Wane irin kamance ne ke akwai tsakanin tsarin shugabancin Hausawa da Baburawa a kasar Biu?

1.3 Muhimmancin Bincike

Yayin da wannan bincike ya kammala, ana sa ran ya kasance mai amfani ta bangarori da dama. Amfaninsa zai shafi rukunnen jama'a mabambanta da ke matakan ilimi daban-daban. A gefe guda kuwa, ana sa ran ya amfanar da hukumomin gwamnati, musamman waɗanda suke da alaƙa da al'adu da tafiye-tafiye. A tafaice, rukunnen al'umman da ake

sa ran aikin ya kasance mai amfani a gare su sun haɗa da malamai (musamman masana harsuna da al'adu da tarihi), da dalibai da hukumomin gwamnati da ma sauran al'umma da ke da sha'awa ko mai da hankali a kan al'ada da zamantakewa da tarihi.

Malamai za su amfana da wannan bincike a matsayin wani kundataccen ilimi da za su nazarta tare da gina sabon ilimi a kansa, da kuma dora dalibansu kai, a matakan ilimi daban-daban. Ga dalibai kuwa, binciken zai kasance wani abin karatu, sannan wani ginshiƙi da za a iya gina makamancin bincike a kai. Daga karshe kuma ana sa ran aikin ya kasance mai amfani ga hukumomin gwamnati masu dangantaka da al'adu da tarihi da yawace-yawace. Zai samar wa ire-iren waɗannan hukumomi da bayanai masu nasaba da naso da ake iya samu ga al'adu, yayin da cuɗanya ta wanzu tsakanin al'ummu mabambanta.

Haka kuma, binciken zai taimakawa dalibai su samu kaimi, musamman a fannin nazarcenazarce game da al'adu, domin ci gaba da neman sanin abubuwa game da cuɗanyar al'adu da abubuwan da cuɗanyar ke haifarwa.

1.4 Farfajiyar Bincike

Wannan bincike yunkuri ne na nazartar cuɗanyar al'adu da aka samu tsakanin Hausawa mazauna ƙasar Biu da ƙabilar Baburawan ƙasar Biu a sakamakon zamantakewa wuri guda. Farfajiyar aikin shi ne ƙasar Biu. Wannan na nuna cewa, ba za a nemo wani bayani kai tsaye daga wani wuri ba face ƙasar ta Biu. Baya ga haka, aikin ba zai mai da hankali kan wasu al'ummu ba, face Hausawa da Baburawa ko da kuwa al'ummun sun kasance a ƙasar da ake binciken. Waɗannan al'adu sun haɗa da: Aure da haihuwa da suna da kuma mutuwa. A ɓangare guda kuwa, wannan farfajiyar binciken ba za ta hana mai nazarin ya tuntuɓi masana da dattawa daga wasu wurare na daban ba, musamman domin samun bayanai masu dangantaka da aikin, waɗanda kuma za su inganta shi. An iyakance binciken domin samun damar kammala shi cikin lokacin da ake tsammani, tare

kuma da samar da bayanai masu inganci da nagarta na waɗannan ɓangarori na matakan rayuwa, wato aure da haihuwa da suna da kuma mutuwa.

1.5 Hanyoyin Gudanar da Bincike

Wannan bincike zai bi wasu hanyoyi domin tattara bayanai tare da nazartar su da kuma zayyana sakamakon binciken daki-daki.

Hanya ta farko, ita ce tattaunawa, wato za a yi hira da masana harshe da al'adu tare kuma da dattawa (musamman waɗanda ke da tarihin Hausawa da Baburawan ƙasar Biu), duk dai domin samun ingantattun bayanai game da binciken da ake gudanarwa.

Bugu da ƙari, aikin zai yi hira da wasu daga cikin Hausawa da Baburawan ƙasar Biu musamman dangane da abin da ya shafi zamantakewa da bukukuwa da shugabanci. Sannan za a nazarci wasu daga cikin al'adun da al'ummun biyu suke gudanarwa tare da bincika tushen samuwar su. Duka waɗannan za su taimaka domin binciko irin nason al'adu da aka samu tsakanin Hausawa da Baburawa mazauna Biu, musamman a ɓangaren matakan rayuwa da bukukuwa da kuma shugabanci.

Wata hanya kuma, ita ce yin nazarin kundaye da aka gabatar a jami'o'i, makarantu da kuma cibiyoyin ilmi daban-daban da suka shafi al'adu. Da kuma ƙoƙarin nazarin makalun da aka gabatar da su a taruka na ƙarawa juna sani, da ma waɗanda aka wallafa su a mujallu dabandaban. Waɗannan sun haɗa da:

Babban ɗakin karatu na Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Ƙaramin ɗakin karatu na Sashen Harsunan Nijeriya na Jami'ar Usmanu Danfodiyo, Sakkwato.

Babban ɗakin karatu na Jami'ar Bayero, Kano.

Ƙaramin ɗakin karatu na Cibiyar Nazarin Harsunan Nijeriya da Sashen Nazarin Addinin Musulunci da Sashen Tarihi na Jami'ar Bayero, Kano.

Dakin karatu na Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya Da Na Afirka na Jami'ar Ahmadu Bello, Zariya.

Dakin da karatu na Sashen Nazarin Harsuna da Kimiyarsu na Jami'ar Maiduguri da sauran

Jami'o'i da wuraren adana kayan tarihi.

1.6 Ra'in Binike

An dora wannan bincike a kan ra'in cudanyar al'adu mai taken *Berry's Model of Acculturation*, wanda John Widdup Berry ya samar a shekara 1992. Dan haka, wannan aiki ya fi dacewa da Cudanya (Integration) kasancewar cudanya ta fi karfi a tsakanin Hausawa Da Baburawa mazauna kasar Biu. Berry ya gina wannan ra'i nasa ta hanyar kokarin samar da mafita ga wasu mas'aloli biyu da ya gina bisa tarin tambayoyi biyu kamar haka: (1) Tsari na farko ya nuna cewa mutum zai iya ci gaba da riƙo ga al'adunsa na gado ko kuma ya yi watsi da su. Yin hakan shi ya fi dacewa ga ɗan'Adam? (2) Tsari na biyu kuwa, ya nuna cewa ɗan'Adam zai iya yin maraba da baƙin al'adu na al'ummun da yake zaune tare da su ko kuma ya ƙi karɓa al'adun. Ko kuwa kokarin cudanya da baƙin al'ummu shi ya fi dacewa? Daga amsar waɗannan tambayoyi, Berry ya samar da tubalai huɗu domin samar da mafita ga waɗannan tambayoyi, kamar haka:

1. Assimilation (nashewa): Wannan yana faruwa ne lokacin da ɗan Adam ya yi kokarin aron baƙin al'adun al'ummar da yake zaune cikinsu har ya fifita su a kan al'adunsa.
2. Separation (Kowa da nasa): Wannan yana faruwa ne lokacin da ɗan Adam ya yi kokarin nisantar al'adun al'ummar da yake zaune cikinsu domin tanadi da kuma raya al'adunsa.

3. Integration (Cudanya): Wannan yana faruwa ne lakacin da al'ummun da ke zaune tare (baki da 'yan gida) suka yi koƙarin cudanyar al'adun junansu tare da raya al'adunsu na gado.
4. Marginalization (Kowa ya kama gabansa): Wannan yana faruwa ne lokacin da al'ummun da ke zaune tare da juna (baki da 'yan gida) suka yi baram-baram da al'adunsu gaba ɗaya.

Masana da manazarta da dama sun aminta da wannan ra'i na Berry, da wasu (1992), kuma sun yi amfani da shi. Wasu daga cikin ayyukan da aka ɗora a kan wannan ra'in sun haɗa da Fredrickson (1999), da Allen (2004) da Berry, da wasu (2006), da Nguyen da Benet-Martínez (2007) da Okazaki, da Sumie, (2009) da kuma Kunst, da Sam, (2013). Lura da cewa wannan amfani da wannan ra'i ya kawo nasara ga ayyuka da dama wanda ya haɗa har da aikin da aka gudanar a kan yadda kurame suke aiwatar da cudanyar al'adu tsakaninsu a ƙasar Amurka (Madwell-McCaw, da wasu 2019), shi ya ba mai bincike haske ya ɗora bincikensa a kan wannan ra'i. Lura da yadda aka karkasa wannan ra'i na John Widdup Berry, aikinn nan ya fi dacewa da cudanya (Integration) kasancewar zamantakewa ce a tsakanin Hausawa da Baburawa a ka yin a shekaru masu yawa.

1.7 Naɗewa

Kasancewar cudanyar al'ada abu ne da ya zama ruwan dare a ƙasar nan, da kuma al'ummar duniya baki ɗaya. Don haka, dole ne a samu sauye-sauye na al'adu tsakanin al'ummu da ke zaune a waje ɗaya. Saboda haka, kudurin wannan aiki shi ne nazartar wurare da a ka samu naso ko kuma kamance na al'adu a tsakanin ƙabilar Babur da Hausawan ƙasar Biu. Ire-iren wannan nazari yakan fito da hanyoyin da al'adu ke bi suna kara haɓaka da samun fasaha tsakanin al'ummomi.

BABI NA BIYU

BITAR AYYUKAN DA SUKA GABATA

2.0 Shimfida

Yayin gudanar da binciken ilimi makamancin wannan, yana da kyau a waiwayi ayyukan da aka gudanar masu alaƙa da wannan bincike. Wannan zai taimaka ta manyan fuskoki guda biyu. Da farko zai sa a samu tabbacin cewa ba maimaicin wani bincike da aka gudanar a baya ake yi ba. Bayan haka, ayyukan da aka nazarta za su kasance jagora ga mai bincike domin dora shi a hanya tare da yi masa ƙarin haske. Wannan babi ya mayar da hankali ne kan bitar ayyukan da suka gabata masu alaƙa da shi, tun daga kan kundayen digiri na uku da na biyu da na farko, har ya zuwa littattafai da maƙalu. Wannan ne zai nuna idan har akwai damar ci gaba da binciken.

2.1 Kundayen Digiri

A wannan sashen an yi bitar ayyukan da suka gabata, aka kasu su mataki uku, wato kundayen digiri na uku da kundayen digiri na biyu da kuma kundayen digiri na farko.

2.1.1 Kundayen Digiri Na Uku

Magaji (2002), ya mayar da hankali kan tarihin Hausawa da kuma nau'ukan al'adunsu.

Kundin ya yi bayanin Hausawa sosai musamman ma Hausawa mazauna Katsina. Ya kawo tarihin yaƙe-yaƙe da kuma wasu al'adu da dabi'u na al'ummar Hausa. Aikin nasa na da dangantaka da wannan bincike kasancewar ya yi bayanin tarihi da al'adun ɗaya daga cikin al'ummar da wannan bincike ya shafa wato Hausawa. Da ma dai wannan bincike zai yi nazari ne kan tasirin al'adu da aka samu Tsakanin Hausawa da Baburawa a ƙasar Biu.

Abdullahi (2008), ya bibiyi al'adun matakan rayuwar Bahaushe, ya kuma dube su ta hanyar binciken yadda ake yin su a tsakanin Maguzawa. A duka waɗannan matakan rayuwa, Maguzawa na sharholiya iri-iri tare da tsafe-tsafe. Hausawa da suka karɓi

addinin Musulunci sun sauya matuka a bangaren al'adun da ake gudanarwa a matakan rayuwan. Aikin nasa yana da kamanaci da wannan bincike kasancewar ya nazarci al'adu ne da ke wakana a matakan rayuwar Bahaushe jiya da yau. Wannan binciken ma zai dubi matakan rayuwar Bahaushe da irin al'adun da ake gudanarwa a farkashin kowanne mataki. Sai dai bambancinsu shi ne, aikin na Abdullahi ya takaita ne kawai a kan nazarin matakan rayuwar Bahaushe. Wannan bincike kuwa zai shafi nazarin zumuntar al'adu tsakanin Hausawa da Baburawan Kasar Biu, ciki har da matakan rayuwarsu.

Sallau (2009), ya kalli sana'ar wanzanci da sauye-sauyen zamani jiya da yau. Sallau ya kawo kwaƙƙwaran bayani dangane da Hausawa da kuma Kasar Hausa. Sannan ya bayyana cewa, Hausawa mutane ne masu sana'a tun inda aka fito. Ya fi ba da ƙarfin kan sana'ar wanzanci inda ya kawo fasalinta da kuma sauye-sauye da aka samu cikin sana'ar a zamanance. Kundi nasa na da dangantaka da wannan aiki kasancewar ya tabo Hausawa da al'adunsu, musamman abin da ya shafi sana'a. Shi ma kuwa wannan aiki zai nazarci wasu daga cikin al'adun Hausawa. Sai dai sun bambanta ta bangaren farfajiyar bincike da ma manufar bincike. Yayin da Sallau ya mai da hankali kan binciken sauye-sauye a sana'ar wanzanci, wannan aikin kuma zai karkata ne kan binciken zumuntar al'adun Hausawa da kuma Baburawa a Kasar Biu.

Gobir (2012), ya tattaro bayanai game da tarihin Kasar Hausa da yanaye-yanayenta da kuma tsarin zamantakewar Hausawa. Sannan ya dubi cuta da magani da kuma dangantakar su biyun da iskoki. Ya kawo ire-iren iskoki da dama tare da siffofinsu da sunayensu. Dangantakar aikinsa da wannan bincike shi ne, sun yi tarayya kan magana game da Bahaushe da muhallinsa. Sannan magani na zaman wani ɓangare ne na al'adu. Ayyukan biyu suna da bambanci kasancewar wancan bincike ya mayar da hankali ne kan binciken tasirin da iskoki ke da shi kan cututtuka da magungunan Hausawa. Wannan

bincike kuwa ya tsaya ne ga duba zumuntar al'adun Hausawa da na Baburawa a garin Biu.

Maigandi (2014), ya yi bayanin kasar Hausa da mutanenta. Haka kuma, ya yi bayanin Fulananin Lardin Sakkwato. Ya ci gaba da yin bayani a kan matakan rayuwa, wato aure da haihuwa da mutuwa da kuma sana'o'i. Sai kuma ya kawo ire-iren cudanyar al'adu da ke gudana a tsakanin Hausawa da Fulani na Lardin Sakkwato a matakan rayuwa. Wannan aiki na da dangantaka sosai da aikin da ake kokarin bincike a kai kasancewa dukkansu a kan wasu al'umma da ke zaune a wuri daya suke magana a kai.

Aminu (2015) ya yi bayanin yadda Turawa suka shigo tare da cin yankunan Argungu da Gwandu kuma Sakkwato da yaki. Ya yi bayanin yadda aka samu tasiri ga wasu al'adun mazauna wadannan yankuna sakamakon zamantakewa. Haka kuma, ya kawo kwatancin yadda al'adun mutanen wadannan yankuna suke kafin zuwan Turawa da kuma bayan tafiyarsu, tare da nuna irin ci gaban mai haka rijiya da aka samu a bangarorin mulki da shugabanci da tsarin zamantakewa. Har ila yau, ya kawo bayanin irin koma bayan da tattalin arzikin kasa ya samu a dalilin zuwan Turawa. Turawa sun kawo tsari na bukukuwa wanda in har ya kai in aka kasa yin wasu abubuwa da suka zo da su a wurin biki abin na iya zama abin faɗe. Saboda haka, wannan aiki yana da alaƙa sosai da wannan binciken kasancewar dukkansu suna magana ce a kan zamantakewa da cudanyar al'adu da kuma nason al'adu kuma aikin ya taimaka kwarai wajen haskamin yadda al'adun Hausawa na asali suke.

2.1.2 Kundayen Digiri na Biyu

Yaro (1994), ya yi bayanin mazauna farko a Yola da asalin Fulani da kafa Yola da Jihadin Moddibo Adama da yanayin Fulani da al'adunsu. Daga nan ya kawo asalin Hausawa dangane da ra'ayoyin masana da yanayinsu da al'adunsu tare da kaurarsu zuwa Yola, sai kuma ya kalli nason al'adun zamantakewar Hausawa kan Fulanin Yola. Ya

kuma kawo wasu nau'o'in al'adun sana'o'in Hausawa na gargajiya da da suka yi tasiri a kan na Fulanin Yola da jadawalin al'adun Hausawa da tasirinsu a kan Fulanin Yola. Alakar wannan aiki da nawa shi ne dukkansu biyun suna magana ne a kan zamantakewar kabilu mabambanta, inda suka bambanta kuwa shi ya nazarci tasirin al'adun Hausawa ne a kan na Fulanin Yola, in da a nawa nazarin zai mai da hankali ne a kan zumuntar zamantakewa a tsakanin Hausawa da Baburawan kasar Biu.

Abubakar, (1998) ya bayyana wadansu dabi'un Hausawa da suka hada da al'adu na tsarin zamantakewa kamar yadda Hausawa ke son yin auren mace fiye da daya da kuma hakkin da ya rataya a kan maigida na ciyarwa da shayarwa tare da kula da lafiya idan bukatar hakan ta taso da kuma tanadin guzuri a yayin tafiya. Ya kuma ambaci al'adun da suka shafi abinci, in da ya kawo al'adun Hausawa marasa kyau kamar bara, daga karshe ya kawo al'adun da ke tatttare da mutuwa. Hakika aiki Abubakar yana da alaƙa da wannan bincike, duba ga abubuwan da nazarin ya kalla ta fuskar al'adu. Sai dai aikin ya takaita ne ga wasan kwaikwayo, yayain da wannan bincike ya dubi zumuntar al'adu ne a tsakanin Hausawa da Baburawan kasar Biu ne.

Alhaji, (2000) ya binciko yadda Hausawa suka yi tasiri kan Gwarawa ta bangarorin rayuwa mabambanta. Daga ciki har da: Harshen kansa da al'adu da sana'o'i da makamantansu. Aikin nasa na da alaƙa da wannan bincike musamman idan aka yi la'akari da cewa dukkansu biyu suna magana ne kan nason al'adu a sakamakon cudanyar zamantakewa. Sai dai kuma sun bambanta, inda shi Alhaji ya dubi al'adun Hausawa da Gwarawa. Shi kuwa wannan bincike ya karkata ne kan Hausawa da Baburawa a kasar Biu.

Yusuf, (2003) ya tattauna a kan matakan auren Fulanin Tilde wato daga neman aure zuwa tarewar amarya a gidan ango. Kuma ya bayyana kamancin auren Hausawa da na Fulanin Tilde. Har wa yau, an yi bayanin bambance-bambancen auren Hausawa da na

Fulanin Tilde tun daga neman aure zuwa ga yin kayan aure da ma guje-gujen da amarya ke yi wato bayan tarewa. Abin lura a nan shi ne, bai tabo komai ba ta fuskar haihuwa da mutuwa wadanda su ma matakan rayuwa ce ga kowace al'umma. Akwai alakar kundi da wannan bincike ta fuskar bayanin al'adu. In da kuma gizo ke saka shi ne, Yusuf ya dubi Hausawa da Fulani ne, yayin da wannan bincike kuma Hausawa da Baburawan kasar Biu ne ake duba zumuncin al'adunsu.

Abdullahi (2005) ya nuna yadda aka samu kamancen al'adu tsakanin Hausawa da kuma Gwarawa da ke zaune a garin Minna. Daga ciki har da al'adun da suka shafi tsafe-tsafe. Ya nuna cewa, irin wannan zumuntar al'adu na faruwa ne a sakamakon zama wuri guda da kuma tasirin al'adun Hausawan kan Gwarawa. Hakika aikin nasa yana da kama da wannan bincike musamman da yake dukansu biyu na magana ne kan zumuntar al'adu a sakamakon zamantakewa. Sai dai ayyukan biyu sun bambanta ta fuskar manufa da kuma farfajiyar bincike. Shi dai Abdullahi ya gudanar da binciken sa ne kan Hausawa da Gwarawa, kuma a kasar Minna, yayin da wannan bincike ya mayar da hankali kan Hausawa da Baburawan kasar Biu.

Rambo (2007), wannan kundi ya nazarci bangarorin da Hausawa da Dakarkari suka yi tarayya game da al'adunsu na aure. Kamancen ya shafi tun daga sigar neman aure da ire-iren al'adu da ake gudanarwa har zuwa daurin aure, da kuma bukin auren kansa. Binciken nasa ya gano cewa, akwai kamance matuka tsakanin al'adun aure na al'ummun guda biyu. Dangantakar aikin nasa da wannan bincike shi ne dukansu sun shafi nazartar kamance tsakanin al'adun al'ummu biyu. Sai dai sun bambanta kasancewar shi Rambo ya mayar da hankali kan dangantakar al'adun aure na Hausawa da Dakarkari, wannan aiki kuwa ya tsaya ne kan dangantakar al'adun Hausawa da Baburawa a kasar Biu. Sannan wannan bincike bai tsaya ga al'adun aure ba kawai. Ya shafi dukka matakan rayuwa da kuma wasanni da tsarin shugabanci.

Bala (2009), aikin ya yi matufar kofarin wajen kawo tarihin Hausawa da tsarin zamantakewarsu da shugabancinsu tare kuma da muhallinsu. Sannan ya kawo ire-iren tafiyetafiye da Hausawa ke yi da kuma cudanyarsu da bakin al'ummu. Ya nuna yadda Hausawan ke zamantakewa a baki wuraren da suka tsinci kawunansu, wato wuraren da ba kasar Hausa ba. Aikin nasa na kama da wannan bincike kasancewar dukkansu suna magana game da cudanyar Hausawa da kuma bakin al'ummu. Sai dai kundin Bala ya mayar da hankali ne kan zamantakewar Hausawa a wuraren da ba kasar Hausawa ba. Wannan bincike kuwa ya mayar da hankali ne kan binciken zumuntar al'adun Hausawa da na Baburawa a kasar Biu.

Waziri (2013), kundin ya yi kofarin binciko ire-iren tasiri da aka samu na sarautun Hausawa a kan na wadannan kabilu guda biyu. Ya nuna cewa, an samu sarautu da dama cikin kabilun Kare-Kare da na Sayawa a sakamakon cudanyarsu da Hausawa. Kenan dai, sun dauki wadannan sarautu ne daga Hausawan. Aikin nasa na da dangantaka da wannan bincike kasancewar dukansu biyu sun shafi nazarin nason al'adu tsakanin Hausawa da wasu al'ummu na daban. Sai dai sun bambanta ta bangaren farfajiyar bincike. Shi Waziri ya iyakance bincikensa ne kan Hausawa da Kare-Kare da kuma Sayawa. Wannan bincike kuwa ya takaita ne a kan Hausawa da Baburawan Biu.

Muhammad (2015), wannan aiki ne da ya mai da hankali wurin tsakule irin kamance da ke tsakanin tsafe-tsafen da Hausawa da dakarkari ke aiwatarwa. Aikin ya gano cewa, akwai kamance tsakanin hanyar aiwatar da ire-iren tsafe-tsafe da dama tsakanin Hausawa da Dakarkari. Wannan ya hada da tsafin uwar gona, da tsafin rokon ruwa, da tsafin baduhu da sauran makamantansu. Aikin na Muhammad na da dangantaka da wannan bincike idan aka yi la'akari da cewa, dukansu biyu sun mayar da hankali ne kan binciko dangantakar al'adun Hausawa da kuma wata al'umma. Sai dai kuma sun bambanta kasancewar shi Muhammad ya binciko zumuntar tsafe-tsafe ne tsakanin Hausawa da

Dakarkari, yayin da wannan aikin kuma ya takaita ga Hausawa da Kuma Baburawa a Kasar Biu.

Aliyu (2018), aikin nasa ya dubi al'adun Baburawa da ke cikin littafin tare da fitar da jigogin tatsuniyoyin da aka yi bincike a kan su. A cikin aikin an zaɓulo al'adun Baburawa da suka fito a cikin tatsuniyoyin da aka yi nazarinsu ta fuskar suna da abinci da sana'o'i da waƙoƙi da sauran abubuwa da suka shafi zamantakewar al'umma. Aikin ya duba jigogin tatsuniyoyi goma sha biyar. Aikin nasa ya kawo takaitaccen labarin da yake funshe cikin kowace tatsuniya. Sannan kuma jigogin da aikin ya nazarta sun haɗa da: Faɗakarwa da gargadi da illar kishi da jarunta da kuma zalunci a matsayin manyan jigogi. Sai kuma nagarta da soyayya da suka fito a matsayin kananan jigogi. Wannan aiki yana da alaƙa da wannan bincike, ganin cewa duk a kan nazarin al'adun Baburawa aka gina su aka fito da su. Sai dai, nasa aikin ya takaita ne a kan wasu tatsuniyoyi da ke cikin littafin Taskar Tatsuniya na Bukar Usman. Banbancin su kuwa, wannan bincike ya shafi al'adun Baburawa ne a matakan rayuwa da suka haɗa da, aure da haihuwa da kuma mutuwa.

Haruna (2021), bincike ne da ya yi nazari a kan bukukuwan Kabawa da Arawa a Kasar Kabin Argungu. Aikin ya waiwayi bukukuwan Kabawa sannan ya kwatanta su da na Arawa domin fito da inda suka yi kama da juna da kuma wuraren da suka bambanta da juna. Haka kuma, aikin ya zurfafa a nazarin al'adun al'ummun biyu domin fito da zumuntar da ke tsakaninsu. Aikin ya gano cewa akwai kamanci da kuma bambanci tsakanin al'adun al'ummun biyu wanda ya faru a sakamakon bambancin da ake samu tsakaninsu a dalilin bambancin muhalli. Wannan aiki yana da alaƙa da wannan bincike, ganin cewa dukkansu a kan nazarin al'adun tsakanin wasu al'ummu aka gudanar da su. Sai dai, sun bambanta da juna, domin nasa aikin ya takaita ne a kan al'ummun Kabawa

da Arawa mazauna ƙasar Kabi, yayin da wannan bincike ya fuskanci Hausawa da Baburawa mazauna ƙasar Biu.

2.1.3 Kundayen Digiri na Daya

Duk da cewa ba a faye ba kundayen digiri na farko muhimmanci ba yayin bitar ayyukan da suka gabata a matakin babban digiri, akwai wasu kundaye da ke da alaƙa ta kusa da wannan aiki. Sun haɗa da: Tadurga (1997) da kuma Abdullahi (2004), duk sun yi aiki game da abubuwan da suka shafi al’adun Hausawa da wasu al’ummomi na ƙasar nan.

2.2 Littattafai

A ɓangaren littattafai kuwa, akwai littafin Nadel, (1941), ya yi maganganu a kan yanayin ƙasar Nupe tare da kawo tarihin masarautunsu da yadda suke gudanarwa wajen raba harkar shugabanci a tsakaninsu da yarurruka da al’adunsu na gargajiya da yanayin ilminsu da zamantakewarsu. Ya ƙara bayani a kan tattalin arzikinsu wanda ya haɗa da noma da ma’adanai da suka gada kaka da kakanni. Sannan ya yi magana a kan masu ba da magungunan gargajiya da matsayin mata da irin rawar da suke takawa da shugabancin da ake ba suna zamantakewar aure. Alaƙar wannan aiki da wanda nake niyyar yi shi ne, a nasa littafin kai tsaye yanayin rayuwar Nupawa ya kawo nawa kuwa zai yi duba ne zuwa ga zumuntar al’adun al’ummar Hausawa da na Baburawa ne na ƙasar Biu, (Davies, 1954).

Davies, (1954) ya rubuta wani littafi mai suna littafin Biu, domin ya samar da madogara a kan yankin Biu saboda a lokacin da ya zo garin Biu babu wani rubutaccen bayani a kan yankin Biu, wato a shekara ta 1953. An ambaci labarin wanda ake ikrarin shi ne basarake na farko na al’ummar Baburawa wato Yamta-Sultan kuma ake masa laƙabi da Yamta-ra-wala (Yamta-Sultan the great). Wannan basarake ya rasu a shekara ta alif ɗari biyar da tamanin (1580). Kodayake ya ce, ya bayyana wata majiya na cewa, sarakunan farko guda goma sha ɗaya na tsatson Baburawa nutsewa ya yi a cikin ƙasa maimaikon mutuwa.

Haka kuma an samu ziyarar farko da farin fata ya yi a cikin gari Biu kuma ya ziyarci shugaban Baburawa a wannan lokacin wato Garga Kwamtin a wani gari da ake kira Pelaminta. Sannan an buɗe makarantar farko a yankin mai suna, ‘Rural school for Biu’ a shekara ta alif ɗari tara da ashirin da huɗu (1924).

Har ila yau marubucin ya bayyana cewa Majami’ar Brethren Mission ta samar da asibiti a garin Garkida da Likitoci guda biyu. A shekara ta alif ɗari tara da ashirin da takwas (1928) kuma an buɗe ɗakin shan magani a Biu, kuma an ci gaba da samun bukasar makarantu kamar a Askira. Tarihi ya nuna an ci gaba da samun garuruwa daban-daban waɗanda hedikwatar ko masarautar Biu ta zauna misali: Akwai Pelaminta da Buratai da Miringa da sauransu. Marubucin ya nuna irin kabilu da suke yankin Biu wanda ya haɗa da Babur/Bura da Kibaku da Pidlimdi da Tera da Jara da Kanakuru da Komberi da Kitako. Sannan ya nuna cewa akwai kabilar Baburawa akwai Bura-Msha da Bura-Kokura da Babur(Pabir). Akwai kauyuka hamsin da takwas (58) a yankin Biu waɗannan kauyuka ne na Baburawa kawai ban da sauran kabilu na yankin a ciki. Marubucin ya yi bayani a kan abubuwan da suka shafi al’adun Baburawa dangane da aure da bukukuwa da kaɗe-kaɗe da sauransu. Wannan aiki yana da alaƙa da aiki na a ɓangare da dama ganin irin abubuwan da suka shafi al’adu na Baburawa a cikin littafin sun yi daidai da buƙatar wannan aiki.

Haka Madauci da wasu (1968) sun yi koƙarin fito da al’adu da tadodin Hausawa waɗanda suka danganci aure da haihuwa da mutuwa da kuma addini, har wa yau sun yi maganar camfi da Karin magana da sana’o’in Hausawa da wasanni. Alal haƙiƙa rubutun da suka na da dangantaka da wanda za a yi ta fuskar al’adun Hausawa da aka yi Magana a kai, sai dai sun saɓa don ba a ambaci kabilar Babur da al’adusu ba wanda aikin ya sa a gaba don bicikowa.

Aliyu (1973) littafi ne da ya yi fofarin kawo ra'ayoyin masana dangane da asalin Hausawa. Sannan ya yi tsokaci dangane da wurin zamansu da al'adunsu. Littafin nasa na da dangantaka da wannan aikin kasancewar sun yi tarayya kan bayanin al'adun Hausawa. Sai dai kuma suna da bambanci, domin kuwa kai tsaye wannan aiki ya mayar da hankali ne kan nazartar zumuntar al'adu tsakanin Hausawa da Baburawa a kasar Biu. Umar (1981) marubucin ya kawo dangantakar wasannin tashe game da rayuwar Bahausha. Bayan wannan sai ya kawo sharhin wasannin tashe ashirin da uku (23). Wadannan wasannin tashen sun hada da Wasan zan Buga, kar ka Buga da wasan Baran Baji da wasan Ka Yi Rawa da wasan Tsoho da Gemu da wasan Bamu Kudin da wasan Macukule da Wasan Jatau Mai Magani da asauransu. Marubucin ya yi bayanin yadda ake gudanar da kowane daya daga cikin wadannan wasanni ashirin da uku (23) tare da karin bayanin jinsin da ke aiwatar da kowane wasa, har ma da adadin yaran da ke gudanar da wani wasa na musamman. An lura da cewa wasu daga cikin wasannin suna dauke da wafofi a cikinsu tare da amshi. Daga karshe ya kawo amfanin wadannan wasannin ga yara. Kuma wannan yana da alaƙa da aikina kasancewar wasanni yana daga cikin al'adun da zan nazarta na fahilar Babur.

Alhassan, da wasu (1982), sun ce Hausawa mutane ne masu tsananin rikon al'adunsu na gargajiya, musamman wajen abinci da tufafi da al'amuran da suka shafi aure da haihuwa ko mutuwa da sha'anini mu'amala tsakanin dangi da abokai da shuwagabanni da sauransu, sai kuma neman ilmi da kasuwanci. Dangantakar wannan aiki da wannan bincike shi ne sun ambaci da dama daga cikin al'adun Hausawa. Sai dai wannan aiki ya bambanta da na su, saboda zai takaita ne a kasar Biu da kuma shigar da al'adun Hausawa wadanda suka yi tarayya da na fahilar Babur.

Adamu (1998), marubucin ya bayyana ma'anar tarihi da tushiyar tarihi wadanda suka hada da litattafai da kufai da kuma jita-jita. Sannan ya kawo tarihi inda ya fara da kashe-

kashensa. Daga nan marubucin wannan littafi ya zakulo man gurbin kasar Hausa da yanayi da albarkar kasar Hausa da bayanin su wane ne Hausawa da kabilar Hausa da ra'ayoyin masana game da Kalmar Hausa, misali daga ciki shi ne ra'ayin wani masanin harshe Greenberg da ke cewa, manya-manyan rukunan harsuna guda huɗu ne kamar haka: (1) Afro-Asiatic (2) Congo Cordofanian (3) Nilo-Sahara (4) Khoisan, da bayanin kafuwar kasashen Hausa. Wannan littafi zai yi matuƙar taimakawa wajen sanin ina ne Hausawa suka fito da yanayin kasar Hausa da rarrabuwan harasan Afirka. Wannan bincike kuwa ya takaita a kasar Biu da kewaye.

Bunza (2006), littafin ya mai da hankali ƙwarai wajen kawo al'adun Hausawa tare da gamsassun bayanai kan fasalinsu da yadda ake aiwatar da su. Waɗannan al'adu sun haɗa da tsafe-tsafe da camfe-camfe da maita da dai sauran makamantansu. Littafin nasa na da dangantaka da wannan bincike kasancewar sun yi tarayya wurin tattauna al'adun Hausawa. Sai dai kuma sun bambanta ta ɓangaren manufa da farfajiyar bincike. Bunza, (2006) ba ƙudurinsa ba ne ya danganta al'adun Hausawa da wata al'umma. Wannan aikin kuwa hakan ne manufarsa, wato binciko irin naso da aka samu tsakanin al'adun Hausawa da Baburawa mazauna kasar Biu.

Sallau (2010), littafin ya yi tsokaci game da Hausawa da sana'o'insu. Sai kuma ya mayar da hankali kan sana'ar wanzanci. Ya yi bayi kan yadda ake gudanar da wanzanci, da masu sana'ar da kayayyakin sana'ar. Sannan ya kawo wasu daga cikin ayyukan wanzamai da magunguna da suke bayarwa. Aikin nasa na da dangantaka da wannan bincike, domin kuwa sun yi tarayya wurin bayani kan al'adun Hausawa. Sai dai kuma ayyukan biyu sun bambanta kasancewar shi Sallau ya mayar da hankali ne kan wanzamai da wanzanci. Wannan aiki kuwa ya dukufa wurin binciken nason da aka samu ga al'adun Hausawa da Baburawa a kasar Biu.

Adamu (2012), ya kawo a cikin takardarsa, inda ya yi bayanin garin Maiduguri da kuma garuruwan da ke kewaye da shi da kuma kabilun da suke cikinsa. Marubucin ya kawo a cikin rubutunsa tarihi na sanya hula a arewacin kasar nan ko wurin Hausawa. Daga nan sai ya kawo ire-iren huluna amma sai ya raba su zuwa gida takwas (8) kamar haka: Damanga, Dara, Marufiya, Tumsa, ‘Yar Dubai, ‘Yar Pakistan sai Zita wanda a karkashin kowane akwai sunayen huluna daban-daban. Manazarcin bai tsaya a nan ba sai da ya ware huluna masu alaƙa da mutane kamar su: Balarabe Musa da Mala Kachalla da Tom Ikimi da sauransu, sai kuma masu alaƙa da yanayi kamar su: Farin Wata da Warwara Bashi, sai kuma masu alaƙa da abubuwa irin su Mai Gilas da Benen SAS da Mai Almakashi da sauransu. Manazarcin ya bayyana darajarsu ta bangaren kuɗi da kuma bayyana daraja ta bangaren wacce aka fi so don amfani na yau da kullum wato Zanna. Manazarcin ya kamala da bayani a kan mutanen da suka dogara ta bangaren ci da sha a harkar wankin hula, sai ya kawo bayanin naɗewa da manazarta. Wannan aiki na da alaƙa da kudurin da nake koƙarin bincikowa kasancewar tufafi na daga cikin matakan rayuwar ɗan Adam. Amma kuma shi manazarci kan huluna aikin nasa ya ta’allaƙa wanda shi ne ya banbanta nasa aikin da nawa kasancewar kudurin nawa ya shafi tufafi ne baki ɗayanta.

Usman, (2015) ya rubuta wani littafi a kan tarihin Biu. Marubucin ya raba littafin zuwa kashi huɗu kamar haka: Kashi na A da B da C da kuma D. A kashi na ‘A’ ya yi bayani a kan wurin da kasar Biu take tare da kawo wasu siffofin yanayin kasar. A kashi na ‘B’ kuma ya yi bayanin asalin masarautar Biu da wuraren da masarautar ta zauna a wasu shekaru masu yawan gaske a baya, ya kara da bayanin yadda ake gudanar da mulki a masarautar Biu. Sai ya sake yin bayani a kan mutane da harshen mutanen wannan masarautar. A kashi na ‘C’ kuma marubucin ya yi bayani a kan garin Biu karkashin mulkin mallaka da zuwan Turawan Ingila a masarautar Biu da kuma gudanar da mulkin

en' eh (Natiŕe Authority) a masarautar Biu. Sai kuma kasha na ƙarshe wato kashi na 'D' ya kawo bayanin garin Biu bayan samun 'yancin kai a Nijeriya, a nan ya kawo bayanin da ya shafi garin Biu, in da ya kawo abin da ya shafi tattalin arziki da siyasa da kuma zamantakewar al'umma da kuma al'adu da sauran abubuwan da suka shafi yawon buɗe ido da ke wannan ƙasar. Usman, (2015) ya ci gaba da bayanin wurin da garin Biu take da kuma kawo bayanin Yamta-ra-wala a matsayin wani tushe wanda ya kafa masarautar Biu. Har ila yau, ya bayyana cewa kafin wannan lokacin Baburawa suna zaune ne ƙarƙashin jagorancin shugaban kowace zuri'a domin a wancan lokacin babu wani sarki. Sai kuma ya ci gaba da kawo jerin sunayen sarakuƙanan da suka mulki masarautar Biu tun daga sarki na farko wato Yamtarawala (1535 AD) har zuwa kan sarki mai ci yanzu wato Alhaji Mustapha na II (2022). Marubucin ya kawo bayanin ƙananan garuruwa da ke kewaye da masarautar Biu, daga nan sai ya kawo bayani a kana bin da ya shafi zuri'a da ake da su a tsakanin al'ummar Baburawa waɗanda suka haɗa da: Bla da Bwala da Ganga da Gurdam da Mbaya da Mshelia da Wakshama da kuma Zoaka da sauransu. Haka kuma, marubucin ya yi bayani a kan mutane da kuma harsunan da suke amfani da su. Daga nan ya ƙara da yin tsokaci a kan wasu abubuwan da suka danganci al'adu na ƙasar Biu, da suka shafi aure da haihuwa da tsagar gado da kuma kaɗe-kaɗe. Daga ƙarshe waɗannan nazarce-nazarcen da masana da manazarta suka yi a mata kai dabandaban sun taimaka wajen samun sauƙin wannan aiki da yake sun kushi bayanai da suka shafi al'adun Baburawa.

2.3 Muƙalu

Junju (1985), ya yi ƙoƙarin kawo asalin Hausawa da kuma harshen Hausan kansa. Wannan kuwa shi ne dangantakar muƙalar tasa da aikin da aka ƙudurta, domin sun yi tarayya game da bayani a kan Hausawa. Sai dai suna da bambanci domin shi Junju ya ba

da ƙarfi ne kan tarihin Hausawa da harshen Hausa. Wannan bincike kuwa ya mayar da hankali ne kan binciko zumuntar al’adun Hausawa da Baburawa a ƙasar Biu.

Magaji (1989), ya yi ƙoƙarin bin diddigi ne domin bankado asalin Hausawa da kuma harshensu na Hausa. Lura da wannan, muƙalar tasa na da dangantaka da wannan bincike domin tarayyar da suka yi kan bayanin Hausawa. Sai dai sun bambanta kasancewar shi Magaji ya ba da ƙarfi ne kan binciko asalin Hausawa da harshensu. Wannan aiki kuwa ya karkata ne kan binciko zumuntar al’adu tsakanin Hausawa da Baburawa a ƙasar Biu. Zulyadaini (2002), ya yi bayani a kan al’adun Hausawa kafin zuwan Turawa da kuma illar da suka samu bayan zuwan Turawa ƙasar Hausa. Har ila yau maƙalar, ta kawo irin hannunkamai-sanda da mawaƙa suka tashi tsaye domin yi wa Hausawa suna faɗakar da su kan cewa su koma ga al’adunsu su watsar da al’adun Turawa waɗanda ba za su kai su gaci ba. Shararren mawaƙin Hausa, Dankwairo Maradun, yana cewa, a cikin waƙarsa ta “Mu bi Al’adunmu Na Gargajiya”.

Mai bayarwa: Ko da kana da mota,
Ka sai dokinka ka ɗaure,
Wurin mota daban ne,
Kuma wurin doki daban ne,
Amshi: Mu bi Al’adunmu na Gargajiya.

Sabe (2008), ya kawo bayani kan Hausawa da Dakarkari da kuma irin dangantakar da ke tsakainsu musamman ta fuskar harshe da al’adu. Aikin nasa na da dangantaka da wannan bincike domin dukansu biyu yunkuri ne na danganta Hausawa da wasu al’ummu na daban, don a gano wuraren da ake da kamance. Sai dai kuma ayyukan biyu sun bambanta kasancewar shi Sabe ya binciko wannan dangantaka ne tsakanin Hausawa da Dakarkari.

Wannan aiki kuwa ya mayar da hankali wurin binciken zumuntar al’adun Hausawa da na Baburawa a ƙasar Biu.

Bunza (2010), mukalar ta bayyana wane ne Bakabe kuma wane ne Bafulatani da irin zaman da suka yi duk da yake a da can an sami sabani. Wannan kuwa shi ne ya fito da ma'anar taken makalar wato hanya mai gamin zumuntar dole. Amfani da za ta yi mana muhimmi ne domin kuwa za ta yi mana jan-hankali ga namu aiki kasancewar ita ma takenta a kan Bafulatani ne da wani jinsin Bahaushe wato Bakabe.

Yusuf (2013), ta yi kokarin zakulo al'adun Hauswa da kuma tasirin da bakin al'adu suka yi musu. Ta duba yadda bakin al'adu suka yi naso ko jirwaye a cikin al'adun Hausawa. A wannan nazari an y kokarin anuna wadannan al'adu ta hanyar dubawa a ga cewa ci gaba ya kawo wa al'adun Hausawa ko kuma ingizamai kantu ruwa yay i musu. Alakar wannan takarda da wadda ake da kudurin gabatarwa ita ce ta ba da haske ta hanyar kawo wadansu daga cikin al'adun Hausawa, kamarsu aure da haihuwa da mutuwa da aikin ya yi bincike a kai.

Shehu, (2013), ya yi bayanin yadda Hausawa a da ake alfahari da bugun gaba da magunguna na gargajiya, wato duk wata cuta, ko neman biyan bukata da kariya ana amfani ne da gargajiya. Sai gashi rana tsaka bayan shigowar Turawa kasar Hausa, wadannan magunguna na gargajiya sun fara fuskantar barazana na koma-bayan martabar da suke da shi a da. Wannan mukala ta dada ba da haske ta fuskar nazarin magungunan da Hausawa ke da su, wanda wannan aiki ya bincika.

Mustapha, (2013), mukalar ta dubi haɗuwar Hausawa da Larabawa da Turawa da wasu al'ummomi ta sa sun sami tasirin irin al'adun da waɗancan al'ummomi ke yi a game da al'adun mutuwa na Hausawa. Har wa yau, ya dubi yadda addinin musulunci da zamananci suka yi tasiri ga al'adun mutuwan Hausawa, da ja da bayan da aka samu ga al'adun dauri masu ɗauke da asalin rayuwa da tunani da muhalli da aƙidar Bahaushen da. Wannan takarda na da alaƙa da wadda za a gabatar, saboda suna da manufa ɗaya ta

duban cudanyar al'adun mutuwa ga Hausawa. Amma kuma wannan binciken ya dubi zumuntar al'adun Hausawa ne da na kabilar Baburawa na kasar Biu.

2.5 Hujjar Ci Gaba da Bincike

Idan aka yi la'akari da bayanar da suka gabata na bitar ayyukan da masana da manazarta suka gabatar za a iya cewa, akwai kawararan hujjoji da ake iya bayarwa don kafa hujjar yin wannan nazari. Daga cikin hujjojin akwai:

Akwai alamun ba a yi gagarumin aiki ba dangane da samar da kudin (Digiri na biyu) ko kuma wani littafi da aka zurfafa bincike a kan zumuntar al'adun Hausawa da na Baburawa sai dai wasu kabilu na daban.

Bayan haka, a nawa tunanin fagen da yake neman a karfafa nazari a al'adun Hausawa shi ne, yadda al'adun Hausawa da na wasu kabilu suka cakude aka wayi gari ba a iya bambance al'adun kabilu biyun. Saboda haka, wannan bincike ya fito da amfani ko rashinsa da wannan zumuntar zamantakewar ta jawo.

2.6 Nadewa

Bisa ga bayanar da suka gabata na kudirin wannan sharar fage da ya kunshi gabatarwa ta gaba daya da manufar bincike da muhimmancin bincike da sauransu. Daga nan kuma, aikin ya yi bitar ayyukan da suka gabata, wadanda suke da alaƙa da wannan aikin gwargwadon hali. Daga cikin ayyukan da aka yi bitarsu, akwai: Kundayen digiri na uku guda biyar da kundayen digiri na biyu guda goma da digiri na ɗaya guda huɗu da litattafai guda goma da kuma maƙalu guda shida. A ƙarshen bitar, an samu tabbacin cewar, babu manufar wannan aikin. Da wannan kenan, an samu hujjar ci gaba da gudanar da wannan aikin.

BABI NA UKU

TARIHIN BABURAWA DA KASAR BIU A TAKAICE

3.0 Shimfida

Wannan babi yana dauke da bayanai na tarihin al'ummar Baburawa da kuma kasar su, wato Kasar Biu. An kawo wannan ne domin ya zama share fage da karin haske dangane da al'ummun da ake magana a kansu. Da farko an fara yin tsokaci a kan asalin al'ummar Hausawa da kuma tarihin zuwan su Kasar Biu. Bayan haka, an kawo tarihin kabilar Babur da kuma na Kasar Biu. Haka kuma, an tattauna a kan girman kasa da yawan al'umma da kuma yanayin Kasar Biu. Daga nan sai aka kawo tarihin Masarautar Biu, inda aka bayyana abubuwan da suka shafi tsarin mulkin masarautar da matakan sarakunanta da yadda ake zaɓe da naɗin sarakuna da wasu muhimman bayanai da suka shafi masarautar.

3.1 Tsokaci a Kan Asalin Hausawa

Masana da dama sun yi rubuce-rubuce a kan asalin Hausawa da wurin zamansu. Wannan ya sa aka samu ra'ayoyi mabambanta. Misali, akwai ra'ayin Johnson mai bayyana cewa, a tsakanin shekarar 1050 zuwa 1100 ta miladiyya wadansu mutane, Berbers (Buzaye) sun ratso Sahara suka zauna cikin Tukururu kuma suka yi auratayya da su. Sanadin wannan cudanyar ne a ka samu Hausawa da harshen Hausa. Abdullahi Smith kuwa yana da ra'ayi kusan iri daya da na Johnson. Wato ya amince da cewa akwai kaurar wasu jinsin al'umma da ta auku daga gabas zuwa kasar Tukururu wanda ya yi sanadin samuwar Hausawa da harshensu. Ya kara da cewa, wannan kaura ta auku ne wajajen shekarar 1350 ta miladiyya. Shi kuwa Abdullahi Rafi Augie, ya yi kokarin sauke wannan ra'ayi mai nuna cewa, shekaru dubu da suka wuce babu Hausawa babu harshensu. Hujja ita ce, an samu kufai na wasu mutane a kasar Hausa wadanda bincike ya nuna cewa mutanen sun yi rayuwa a wadannan wurare fiye da shekaru dubu da suka

wuce, kuma babu tababa mutanen Hausawa ne. Ya nuna cewa, ko da labarin fitattun gwarajen nan katsi a Katsina da Barbushe a Kano aka yi la'akari da su sun isa kafa hujja. Sai kuma ra'ayoyi game da Bayajida ko ma dangane da sunansa kadai, ballantana cewa, shi ne asalin Hausawa da harshensu. Daga cikinsu akwai: Hallam, (1966) *The Bayajida Legend in Hausa Folklore*, “*JAH*, BII, I ya kirashi Abu Yazid. Sai Palmer, (1968), *Sudanese Memoirs III*, Lagos, ya kira shi da suna Abu Yazid. Shi ma Sarkin Musulmi Muhammadu Bello a littafinsa mai suna, *Infak Al-Maysur*, (1813). Ya kira shi da Abu Yazid Al-Sulḡaniyyi.

Akwai ra'ayin Junju (1985:3), mai cewa, “Tatsuniya ta rinjayi labarin Bayajida. Ko da mun yarda da cewa Bawo ne asalin Sarakunan Hausa, to ba shi yiwuwa mu ce Sarakunan Hausa sun ce sune asalin Hausawa. Idan kuwa haka ne, to ashe dukkan Hausawa ‘ya’yan sarakunan ne babu talaka. Za mu ce in fa tatsuniyar gaskiya ce, kowane talakan Kano ḡan Sarki ne tun da zuriyar Bagauda ne, kowane Bazazzagi ḡan sarki ne saboda zuriyar Gunguma ne, haka kuma kowane mutumin Daura ḡan Sarki ne domin ya fito daga zuriyar Kazuru. Su ma Gobirawa ‘ya’yan Sarki ne domin kakansu Duma. Katsinawa kuwa sun gaji sarauta ga kakansu Kumayau. To amma ai duk da wanda ke karkashin kasar da wani Sarki ke sarauta talaka ne ko da kuwa Sarki ya ba shi sarauta. Don haka, wannan labarin ba shi da amafani ga masarautu su kansu. Haka, kuma babu amfani a ce baḡo ne asalin Hausawa. “Wani haḡarin karbar labarin in ji Hambali Junju, shi ne: “A ce Larabci harshen Bayajida shi ne asalin harshen Hausa. A kan gaskiya kuwa mutanen Daura ba su fi Kanawa ko Sakkwatawa ko Zagezagi ko Maradawa zama Larabawa ba, dukkansu Hausawa ne harshensu Hausa, Larabci tun kaka da kakanni sai sun koye shi.” Junju ya ci gaba da cewa: “Idan mun yarda da cewa Bayajida shi ne asalin Hausawa to ke nan Hausawa ba su da asali na kirki sai lokacin da

Bayajida ya zo Daura. Idan wannan tarihi gaskiya ne ashe dukkanmu Larabawa ne kuma harshen Larabci shi ne harshenmu na sadarwa.

Dangane da mazaunan ƙasar Hausa kuwa Gusau (2012), cewa ya yi, Rubuce-rubuce da dama da ake yi domin ƙoƙarin gano asalin Hausawa suna nan jibge, ba tare da an haɗu a kan wani abu ɗaya ba. Ya ci gaba da cewa Abdullahi Smith da Ajayi Crowder, suna ganin ya fi dacewa a tafi kan cewa al’ummun da suke magana da harshen Hausa suna zaune ne a wata farfajiya, wadda take a zagaye bisa layin da ya taso daga Azbin zuwa ƙarshen mahadar gulbin Kaduna, daga nan ta doshi Arewa maso Yamma, ta dumfari gulbin Kabi ta nufi fuskar Arewa maso gabas har ta sake haɗuwa da Azbin. Wannan marubuci ya dafa ƙarfafa cewa, mazauna wannan wurin suna magana da harshen Hausa a matsayin harshen uwa. Ya kuma bayyana cewa, a cikin ƙabilu mazauna yankin Sabannah wato ƙasa mai ƙarancin itatuwa, ko mai itatuwa jefi-jefi. Hausawa su ne suka fi mamayen wurin zama mai faɗin gaske. Wannan wuri shi aka sani da ƙasar Hausa.

Dangane da abin da ya gudana daga masana za mu iya cewa, mafi yawan al’ummar da suke cikin wannan yanki na Sabannah Hausawa ne. Kuma idan muka yi la’akari da yanayin da aka bayyana a wannan yanki za mu ga cewa al’ummar Hausawa su ke da irin wannan yanayi. A ƙasar Hausa tarihi ya bayyana cewa a Afirka ta Yamma, baƙar fata (Negro) suna daga cikin jinsunan mutane da suka fara zama a doron ƙasa na wannan yanki. Launin jiki na ireiren waɗannan mutane mai duhun ƙasa-ƙasa ne. daga cikin jinsuna mazauna wannan farfajiyar ta Afirka ta Yamma akwai Soninke da Malinke (Mali) da Bambara da Mossi da Songhay da Hausawa da Barebari da Yarbawa da Ashanti da sauransu da yawa, (Gusau, 2012:1). Kabilun da suke maƙwabtaka da ƙasar Hausa sun haɗa da Barebari da Jukunawa da Angas da Gwai da Nupe da mutanen Busa da Borgu da Gurma da Zerma da Adarawa da Tazarawa da Badawa, (Gusau, 2012:1).

Har wa yau kuma, ƙasar hausa tana da ɓangaren Gabas da Mossi wanda take da muhimman ƙasashe guda biyu wato Wagadugu da kuma Yatensa.

A cikin ƙabilu mazauna yankin Sabannah wato ƙasa mai ƙarancin itatuwa, ko mai itatuwa jefi-jefi, Hausawa su ne suka fi mamaye wurin zama mai faɗin gaske. Wannan wuri shi ne aka fi sani da ƙasar Hausa.

3.2 Tarihin Zuwan Hausawa Ƙasar Biu

Al’ummar Hausawa dai mutane ne da suka bazu a ko’ina a faɗin ƙasar nan da ma wajenta, wajen fatauci da kuma neman ilmin addinin musulunci, don haka, ba abin mamaki ba ne idan aka same su a kowane yanki na ƙasar nan.

Brann (2004: 30- 45) ya ce, zamanin da can Hausawa suna bin hanyar Ngazargamo don zuwa Makka, daga baya suka koma bin hanyar Kukawa. Ya kuma ƙara da cewa bayan Rabeh ya rusa garin Kukawa sai Hausawa suka soma bin hanyar Dikwa ta jihar Barno da ke Arewa maso-gabas wajajen shekarar 1907. Bayan lokaci mai tsawo kuma sai suka koma zango a Hausari/Afunori a cikin Maiduguri. Marubucin ya kawo dalilai da dama da suka sanya yaɗuwar Hausawa, a Maiduguri da kewayenta. A cewarsa dalilan sun haɗa da: kasuwanci da al’adu da siyasa da kuma yanayi. A ƙarƙashin kowanne ya yi bayanai da yawa na yadda harshen Hausa ya zamo kan gaba wajen sadarwa a al’amuran yau da kullum.

Game da zuwan Hausawa Biu kuwa, akwai ra’ayoyi guda biyu, mabambanta na lokacin da Hausawa suka zo ƙasar Biu. Ra’ayi na farko shi ne na Goni Nuhu Muhammad Absai, a shekarar 2016¹. A nasa hasashen ya ce:

Hausawa sun zo garin Biu a wani lokaci mai nisan tarihi a sakamakon fatauci da kuma yaɗa ilmin addinin Musulunci, wannan kuma ya faru ne a shekara ta 1895 ƙarƙashin jagorancin malam Nuhu Mahammadu, wanda Bakatsine ne ga asali daga ƙauyen Mazaga

¹ Hira da aka yi da shi ranar Assabar 12 ga watan Afrilu , 2016.

ta karamar hukumar Mani. Ya zo garin Biu tare da ɗan uwansa Alhaji Sama'ila na Alhaji Muhammadu da kuma almajiransa, waɗanda yawansu ya kai kimanin mutane talatin (30). Wannan dalili ne ya saya kafa tsangaya a garin Biu, don karantar da almajiransa. Kaɗan daga ciki su ne Baba na Kusada da Liman Umaru da Malam Abdullahi mai Tawada da sauransu. Daga cikin kayan da malam Nuhu Muhammadu yake fataucin su akwai: Dawa da Gero da Gyada da Wake da sauransu. Yana sayo waɗannan kayayyaki ne a cikin garin Biu da kewaye ya tafi Mubi ya sayar, wani lokacin kuma yakan kai Geidam ya sayar, ya kuma saro Kanwa ya kawo garin Biu. Haka kuma, yakan tafi Kano ya saro kaya ya zo da su ya sayar. Har ila yau, harkarsa ba ta tsaya nan ba, yakan je Kurmi ya sayo kaya kamarsu: Atamfa da goro da kuma kayan gwanjo ya kawo domin sayarwa.

Malam Nuhu Muhammadu shi ne sanannen Bahaushen da aka sani a garin Biu a wancan zamani. Bisa ga haka, ya zama tamkar ubangida ga duk wani Bahaushen da ya zo daga kasar Hausa. Dalili kuwa a wannan lokaci, an bashi fili a gefen garin, inda ya yi gida da shi da jama'arsa, wanda yanzu haka yana tsakiyar gari inda ake kira Galdimare babban layi. Daga cikin 'ya'yan Malam Nuhu akwai Alhaji Absai Nuhu wanda shi ne ya zama sarkin Hausawana farko a garin Biu, Bayan rasuwarsa a shekarar (1999) yana da shekaru ɗari da goma sha biyar (115)".

Sai ra'ayi na biyu, shi ne wanda Muhammadu Hamidu a shekarar 2019², ya bayyana cewa, "Hausawa sun zo garin Biu ne a wajajen shekarar (1910). A wannan lokaci sanannen mutumin da ya zauna a garin wanda aka sani shi ne wani Bakatsine Malam Nuhu Muhammad wanda ya zo garin Biu ne don gudanar da sana'ar koli. An ruwaito cewa, yana sayar da kayayyaki da suka haɗa da: Zare da allura da galuara da zobba da sauransu. Wannan ita ce babbar sana'ar da aka fi sanin sa da ita. Kasancewar Hausawa

² Hira da aka yi da shi ranar 4 ga watan Oktoba 2019.

mutane ne masu son juna kuma ba su da kyamar zama a duk inda suke gudanar da wata sana'a tasu, sai aka samu wasu daga cikin danginsu na kusa da nesa waɗanda suka zo suka sauka a wajen Malam Nuhu Muhammad. Daga cikin waɗanda suka zo daga baya, an samu mahauta da maroƙa da kuma masu fataucin goro daga Kurmi zuwa ƙasar Biu. Hausawa sun riƙe Malam Nuhu Mahamadu a matsayin jagoransu a garin Biu, Wannan ne ya sa sarki a wancan lokaci ya ba shi fili da zai gina matsuguni da zai zauna a ciki tare da iyalansa da kuma sauran jama'arsa a wani wuri da ake kira Barikidina, wanda yanzu ake kiransa da suna Galdimare. A sakamakon yawon duniya da makamantansu bayan wani lokaci an samu daga cikin Hausawa suka zama malaman Makarantar Allo tare da waɗanda suke yin sana'o'i daban-daban.

Malam Nuhu Muhammadu shi ne jagoran Hausawa a garin Biu tun a wajajen shekarar (1920-1965). Bayan sa kuma, an yi sarakunan Hausawa a ƙasar Biu kamar haka:

Alhaji Absai Nuhu Muhammadu	1991-2008
Alhaji Musa Geidam	2009- 2011
Alhaji Muhammadu Mahe	2011-2014
Goni Nuhu Muhammad Absai	2014 zuwa yau

3.3 Tsokaci A Kan Tarihin Kabilar Babur

Kabilar Babur, kabila ce da ke arewa maso-gabas ta jihar Barno a masarautar Biu wadda ita ce kabila mafi girma da ya kunshi kannan hukumomin Bayo da Biu da Hawul da kuma Kwaya. Sai kuma kananan Hukumomin Askira-Uba da Shani ta jihar Barno. Har ila yau, akwai kabilar Babur a jihar Adamawa a kananan Hukumomin Gombi da Hong da kuma Shelleng. Sai jihar Yobe a kananan Hukumomin Gujba da Gulani. Sai jihar Gombe a ƙaramar Hukumar Dadin Kowa. Daɓies, (1954:281) ya ce: “Kabilar Babur tsatso ne na Yamtarawala ne ya mamaye inda masarautar Biu take sanadiyar matsin

yake-yake daga shararriyar daular Barno a wajajen shekara ta dari biyar (500) bayan haihuwar Almasihu, duk da cewa al'adu da harshensu sun bambanta.

A wani kaulin kuma, Babur kalmomi ne da ake amfani da su don nufin mutanen kasar Baburawa da kuma harshen mutanen da kuma kasar Baburawa.

3.3.1 Kasar Biu

Kasar Biu kasa ce, da ke Barno a Arewa maso gabas Nijeriya, da ta kunshi kananan Hukumomi hudu da suka hada da: Karamar Hukumar Biu da Bayo da Hawul da kuma Kwaya-Kasar. Biu ta yi iyaka da kananan Hukumomin Jihohin Adamawa da Gombe da kuma Yobe. A Jihar Adamawa ta yi iyaka da karamar Hukumar Gombi, a Jihar Gombe ta yi iyaka da karamar Hukumar Dadin-Kowa, sai kuma karamar hukumar Gujba ta Jihar Yobe. Sai kuma karamar Hukumar Shani ta Jihar Barno.

3.3.2 Girman Kasa da Yawan Al'ummarta

Kasar Biu tana da fadin murabba'in kilomita dubu bakwai da dari da daya (7, 101km²). Bisa ga kididdigar da Hukumar kidaya ta kasa wanda aka yi a shekarar 2006, alkamuma sun nuna cewa kananan hukumomi hudu da suka kunshi kasar Biu suna da yawan al'umma da suka kai kimanin mutum dubu dari hudu da talatin da biyu da dari biyu da saba'in da biyar (432, 275) karamar hukumar Biu tana da (175, 760), Bayo (79, 078), Hawul (120, 733), Kwaya (56, 704) wanda ya zuwa yanzu ana kyautata zaton suna iya haurawa zuwa fiye da mutun dubu dari biyar (500) kamar yadda ya zo a bayanin Hukumar Kidaya Ta Kasa na 2006.

3.3.3 Yanayin Kasar Biu

Biu kasa ce da ke kan tudu ga kuma tsaunuka da suka kewayeta ta ko'ina. Kasar Biu kasa ce mai yanayi mai sanyi bata da zafi ainun, kasa ce da mafi yawanta tsadari ne, ana samu ni'imar ruwan sama mai yawa a kowace damina. Har ila yau, kasa ce wacce take da kyau wajen amfanin goma, ana noma masara da dawa da gero da shikafa da wake da auduga da waken suya da gyda da ridi da guna da tumatir da barkono. Haka kuma, suna noma doya rogo da dankali da gauta da makamantansu. Ana kuma noma alkama da rani

da sauran kayan lambu. Kasar Biu tana da koguna a kananan hukumomin da suka kunshi kasar har koguna guda 37, 7 a karamar Hukumar, Bayo 4, Hawul 4 sai kuma Kwaya 17.

3.3.4 Masarautar Biu

Masarautar Biu ita ce ta uku a tsarin girma na masarautun da ake da su a Jihar Barno. Tarihin masarautar Biu, ya nuna cewa, ya zuwa yanzu masarautar ta yi sarakuna daya-daya har guda ashirin da takwas. Mutum na farko da ya kafa sarautar Biu shi ne Yamtara-Wa wanda ya yi mulki a tsakanin shekara ta (1535 – 1560 AD). A halin yanzu, sarkin da ke bisa karaga shi ne Alhaji Mustapha Umar Mustapha na II shi ne sarki na (29), wanda ya hau karagar sarautar a shekarar da ta gabata a watan Satumba, 2020. Masarautar ta samu sandar mulki mai daraja ta (1) tun a shekarar (1982). Masarautar tana da hakimai 27 da kuma Digatai 105, (Abdulsalam Aliyu: Zannan Biu).

3.3.5 Tattalin Arzikin Kasar Biu

Tattalin arzikin kasar Biu ya dogara ne a kan noma da kiwo da kasuwanci. Noma shi ne sama ga sauran bangarori ga mutanen kasar Biu, kasancewar shi ne hanya ta kusa da al'umma suka fi yinta kasancewar Allah ya albarkaci wuri da filayen noma wadatacce. Manoman kasar kan yi noman da zai ishesu, su ci su kuma sayar da saura ga mabukata.

3.4 Nadewa

Wannan babi yana yi bayanai a kan tarihin Baburawa da kasarsu. Babin ya fara kawo asalin Hausawa da tarihin zuwan su Kasar Biu. Bayan haka, an kawo tarihin kabilar Babur da na Kasar Biu. Haka kuma, an yi bayani a kan girman kasa da yawan al'umma da kuma yanayin Kasar Biu. Daga nan sai aka kawo tarihin Masarautar Biu, da tsarin mulkin masarautar da matakan sarakunanta da yadda ake zaɓe da naɗin sarakuna da kuma wasu muhimman bayanai da suka shafi masarautar.

BABI NA HUDU:

CUDANYAR AL'ADUN MATAKAN RAYUWA TSAKANIN KABILAR

BABURAWA DA HAUSAWAN KASAR BIU

4.0 Shimfida

Wannan babi ya nazarci al'adun matakan rayuwa na wadannan al'ummu guda biyu da ke zaune a wuri guda, wato Babur da Hausawa. Babin ya dubi cudanyar al'adu da inda aka samu nason al'adu daga kowane bangare ta hanyar bin tsarin matakan rayuwa na al'ummun. Haka kuma, an fito da wuraren da aka samu kamanci a dalilin cudanya da kuma tasirin da wata al'umma ta yi a kan 'yar'uwarda.

4.1 Ma'anar Al'ada

Kamusun Hausa na Jami'ar Bayero, (CNHN, 2006:9) ya wasu muhimman ma'anoni na al'ada da cewa:

- (i) hanyar rayuwar al'umma
- (ii) jinin hails
- (iii) wani hali na daban na mutum
- (iv) magani ko tsafi

Sai dai bisa lura da idon nazari, wannan bincike ya fi mayar da hankali ga ma'ana ta farko, wadda ta nuna cewa, al'ada ita ce hanyar rayuwar al'umma.

Bugu da kari, Haruna (2021:22) ya ruwaito Bunza (2006: dddfi) inda ya bayar da ma'anar al'ada da cewa:

Ainihin kalmar al'ada ba Bahaushiya ba ce aro ta Hausawa suka yi daga Larabci. A Larabci tana nufin wani abin da aka saba yi ko ya saba faruwa ko aka riga aka san da shi. A Bahaushiyar al'ada kuwa tana nufin dukkannin rayuwar dan Adam tun daga haihuwa har zuwa kabarinsa. Babu wata al'umma da za ta rayu a doron kasa face tana da ai'adar da take bi, kuma da ita ake rarrabe ta da wata da ba ita ba.

Bugu da kari, Gusau (2012:17) ya nuna cewa:

Al'ada na iya kasancewa halaye ko dabi'un mutum, domin kuwa kowanne irin mutum yana da nasa halaye da dabi'u da mutane suka san shi da su. Wani halayensa da dabi'unsu masu kyau ne, wani kuma marasa kyau ne, sai dai halaye da dabi'u abubuwa ne da wani kan koya har su zaman masa jiki, daga baya kuma ya watsar. Sai dai ana hangen cewa, hali da dabi'a abubuwa ne masu wuyar bari nan take, waɗannan abubuwa su ne suka haifi al'adar kowane irin mutum.

Har wa yau, Bunza, (2006:7) cewa ya yi, “Al'ada tana nufin dukkanin rayuwar ɗan'Adam ce tun daga haihuwarsa har zuwa kabarinsa.

A ‘yar fahimtata kuwa, al'ada ita ce dukkan abubuwa da ɗan Adam ke aiwatarwa don tafiyar da rayuwarsa tun daga haihuwarsa har zuwa kabarinsa.

4.2 Ma'anar Aure

Masana sun ba da ma'anar aure a rubuce-rubucensu mabambanta. Gusau (2012: 18) yana cewa:

A wajen Hausawa, aure wata alaƙa ce halattacciya, wadda ta halatta zaman tare tsakanin ma'aurata guda biyu, wato miji da mata. Ana yin sa ne, saboda abin da aka haifa ya sami asali, da mutunci da kiyayewar al'umma.

La'akari da ma'anar aure da ke sama, ya kasance hanyar da Hausawa suka ɗauka kaɗaitacciya da ke iya sama wa mutum mutunci tare da abin da aka haifa. A sakamakon aure ne ake samun halattacciyar alaƙa tsakanin mace da namiji. Alhassan, da wasu (1982) sun nuna yake cewa:

Aure alaƙa ce ta halaccin zaman tare tsakanin namiji da mace. Ana yin sa ne saboda abin da aka haifa ya sami asali da mutunci da ɗaukaka da kiwon iyaye.

Muhimmanci da kima da aure ke da shi a tsakanin Hausawa su suka sa ake gudanar da shagulgula da dama a lokacin aure, wanda kuma shi ne ake kira bukin aure. Akan yi yankeyanke da dafa-dafa iri-iri, har ma da kafa-kafa da raye-raye.

CNHN, (2006:22) an bayyana aure da cewa, dangantaka tsakanin miji da mace ta hanyar shari'a.

Ga al'ummar Hauswa, Wadannan sharuɗɗa ba sa tabbata ko wanzuwa sai an sami ma'aurata da waliyyansu da shaidu da kuma sadaki. Aure a Hausa ya kasu kamar haka:

Auren Saurayi da Budurwa, auren Bazawara, auren Zumunta
da auren hushe haushi.

Don haka, a nawa fahimtar aure babbar alaƙa ce da ake kullta ta hanyar amincewa a tsakanin miji da mata tare da cim ma waɗansu ƙa'idoji da shari'a ta shimfiɗa, da nufin yada zuri'a a tsanin ma'auratan.

4.2.1 Aure A Al'adar Babur

A al'adar Baubur aure ya kasu kamar haka:

Kildzir Mzirkwa (auren Budurwa)

Kildzir Zawar (auren Bazawara)

Kildzir Fya Mwala Fiku

4.2.2 Yadda Ake Yin Aure A Zamanin Jahiliyya Kasar Biu

A zamanin da can wato lokacin da ake zaman jahiliyya kafin zuwan addinin musulunci, hanyar da ake bi don samun abokiyar zama. Akwai hanyoyi guda biyu kamar haka:

Sauta (Aure ta hanyar Kamu)

Kapowarkila (Hanyar bayar da Sadaki)

4.2.3 Sauta

Wannan hanyar aure ta bata da daɗewa sakamakon zuwan addinin Musulunci da karɓuwan da ya yi a wannan yanki, wanda a yanzu haka, na shari'ar musuluncin ya maye gurbinsa.

Wannan nau'i na aure, ana yin sa ne a yayin da saurayi da budurwa suka kaunaci junansu sosai, amma sai iyayensu na kofarin kawo musu cikas ko nuna cewa ba zai yiwu ba. To, a nan sai su shirya su gudu zuwa wani gari su zauna, su hayayyafa a can.

4.2.4 Kaporkila (Aure ta Hanyar Bayar da Sadaki)

Mzirkwa (Budurwa) Anan, a al'adar Babur a yayin da aka samu karuwa ta haihuwa a anguwa, to idan mace ce aka haifa, nan da nan, idan matar da take da da namiji za ta je ta samo thalir Ninna (ganyen tarauniya, ta debo ruwa a swaram (Tulu) daga nan sai ta nufi gidan da aka yi haihuwar, ta ce, "Khir khu sihi a mfwa" (wato barka da samun kanki) Haka za ta kuma ce, "Ki mbwati Puwa ata silari" na yi ko mun yi kamun kafa. A nan idan maijigon ta amince da yanayin rayuwar wannan gida, sai ta ce, "Ka Hyel kilantalamburu". Ma'ana Allah shi raya mana. Amma idan ta ce, sai mun yi shawara, a nan ita wadda ta je kamun kafar ta san ba da su za a yi ba. To idan an amince yayin da yariya ta kai wani minzili kamar shekara bakwai zuwa takwas, sai uwar yariya ta samu uwar yaro ta sanar mata cewa, matarku fa ta girma. Don haka, iyayen yaro za su kai warakannin hannu guda huɗu (4) da ake kira da Babur "Kithyer Dzywa; wasu kan kira su da suna Jabta, Ka Kuntu" Sakin hannu da aka yi da auduga a matsayin 'Na Gani Ina So'. Daga nan kuma bayan shekara ko watanni, sai su kai Sadaki da ake kira "Powar Kila" Haka, akwai "Kithyer Sil (Warakanni na kafa guda goma sha biyu (12) da kuma Bul fari ko farin saka. Shi ke nan sai a saka lokacin daurin aure.

To idan kuma a kauye ne, da zaran an ji wata ta haihu, kuma 'Ya mace a ka haifa, to a yayin da aka zo yi wa maijigo barkatu, sai mace mai da namiji da ke kamun kafan sun aikata bayanan da suka gabata a can baya, idan 'yar da aka yi kamun kafarta ta kai minzili, yaron da aka yi wa kamun kafa sai a sashi ya saka Tufaniya na kyaure guda biyu, a kalmasa da Tofa za a yi sai a kai gidansu yarinyar. Daga nan kuma, sai ya yi

gayya su je su share daji tare da yin kabtu don gona. A lokacin da za a yi shuka, sai a ware wajen da za a shuka gyadar da za a zo a yi man da za a yi bikin da shi.

Hanya ta biyu, har yanzu game da budurwa, idan saurayi ya ga yarinya da ta game shi, sai ya sanar da abokinsa, shi abokin kuma sai ya sanar da mahaifiyar yaron ta bincika idan har iyayen yarinyar ba su yi wa waɗansu alƙawari ba, kuma sun gamsu da mutanen sai uwar yarinyar ta sanar da mijinta (mahaifinta) shi kuma sai ya kira ta ya ce, “Abokan naki da suka yi miki magana su nawa ne?” Idan ta ce kaza kuma in har sun wuce mutum biyu, sai mahaifinta ya ce, “A’a ki rage ya zama mutum biyu”. Daya ya yi ta yi miki zancen gaskiya, ɗayan kuma ya yi ta yi miki zancen karya. To fa idan an yi dacen wannan yaro ne ta zaɓa, shi ke nan uwar yaro za ta sanar wa mahaifinta cewa wane fa na son wasa da ‘yar wajen wane. A nan ne kuma mahaifin yaro tare da rakiyar aminai ko kuma ‘yan uwa za su tafi wajen uban yarinya, don gabatar da abin da yake tafe da su. Daga nan ne yaro zai sami iznin yin hira da yariya don fahimtar juna a tsakaninsu.

Da farko, idan saurayi da abokinsa za su je hira a gidansu yarinya, Mahaifinta zai sa ita yarinyar da ta kintsa wurin da za su yi hira, sai dai kuma yaro mai neman yariyar fa ba zai ganta ba. Sai dai ya riƙa jin muryarta jifa-jifa. Daga wannan hira ce, yarinya da ƙawarta ko ƙawayenta tare da ƙaramin yaro ko ‘yar gidansu za su riƙa zama da ita a duk lokacin da shi yaron ya zo hira. Haka, abin yake ga yaron shi ma tare da rakiyar aboki ko abokansa in zai zo hira. To, ana cikin haka ne, iyayen yaro za su aika da “Jabtar Kithlya” Kayan Na Gani Ina So, sai kuma “Kapowar Kila” Wato sadaki. Wannan ya shafi “Zawar Zoli” Wato “Sogiji” Ko kuma “Zawar Mingil Punji” Wato Tuzuru duk hanyoyin da ake bi kenan.

Sai kuma, “Mwala Kufi/ Fya/ Fli Wannan suna ce da waɗansu a Lardin Biu suke kiran mace da mijinta ya rasu. A nan ko ƙanin “marigayin a aurar masa ko wani na daban ya aura, ana kiranshi da, “Mwala Kufi ko Fya” amma yawanci idan ƙanin miji ne ya aura

ake mata laƙabi da, Mwala Kufi ko Fya. Wannan hanya da ake bi wajen aurensu daidai ne babu bambanci, sai dai ta fuskar hira ta ido da ido da za su saƙanin in ita budurwa ce, sai akwai rangwame game da kayan Na Gani Ina So ne ya bambanta su da na Budurwa da kuma na Sadaki.

4.3 Dangantakar Al’adun Auren Ƙabilar Baburawa Da Hausawa Mazauna Ƙasar Biu
Haƙiƙa akwai makusanciyar dangantakar al’adun aure a tsakanin ƙabilar Babur/Bura da na Hausawa sosai da sosai kamar haka A dangane da wurare da samari da ‘yan mata kan haɗu da har yakan zama musu dalilin yin aure a tsakaninsu, magabata sun bayyana cewar ɗaya daga cikin bukukuwan al’adu na Hausawa wato bikin Kalankuwa, kan zamo silar haɗuwar samari da ‘yan mata. To, haka take a al’adun Baburawa akwai bukukuwan shekara da suka haɗa da: Bathlir Gusi da hurir Marama da hurur Teli inda dukkan waɗannan wasanni kan haɗa gaggan maƙaɗa da mawaƙa na ƙasar Biu baki ɗaya. Waɗannan wasanni kan haɗa samari da ‘Yan mata masu yawan gaske daga sassan ƙasar Biu, wanda hakan kan zama sanadiyar kulluwar aure ga wasu su samu abokan zama.

4.3.1 Na Gani Ina So

Al’ada ce daga cikin al’adun auren Hausawa da ke nuna cewar abubuwa sun fara daidaita a tsakanin saurayi da budurwa, bayan iyayen yarinya sun gabatar da bincike, kuma sun amince, iyayen yaro kan kai nau’in wasu kayayyaki kamar su: Zan, takalmi da kayan shafe-shafe da makamantansu zuwa gidansu yarinya don nuna cewar ya gani, yana so.

Dangane da haka, sakamakon cuɗanya da kuma zamantakewa wuri guda, an samu cuɗanyar wasu al’adu na aure a tsakanin Hausawa da Baburawa a bangaren “Na Gani Ina So” Kamar yadda Hausawa kan sayi waɗansu kayayyaki da suka haɗa: Gishiri da goro da sabulu da man shafawa da sauransu, haka ma su Baburawa ke sayan waɗannan

kayayyakin na gani ina so, inda manemin yarinya kan hada su a hannu ko a kwarya kamar Adudu da Adaka da kuma Fanti Mota aika gidan iyayen yarinya.

Sai dai a yanzu saboda canjin zamani kabilar Baburawa da Hausawa kasar Biu sun rungumi wani tsari da ake kira “promise” inda ake hada kaya da ‘yan kudi ko kuma dunkula kudi a madadin wadannan kayayyaki su kai gidan iyayen yarinya.

4.3.2 Al’adun Yin Hidimar Aiki Ga Iyayen Yarinya

Wani cudanyar al’adu da ya bayyana shi ne kamar yadda a al’adar Hausawa manemin yarinya kan yi wa iyayenta hidima kamar aikin gona hidima, haka ma a al’adun Baburawa saurayi manemin yariya kan yi wa mahaifin yarinya aikin gona shi abokansa, da ake masa laƙabi da (Huzam) inda a wasu wurare kuma har gini na dakin kasa suke yi wa mahaifin yarinyar da suke nema da aure.

4.3.3 Al’adun Hada Auren Zumunta

Wani cudanyar al’ada ta bayyana a tsakanin Baburawa da Hausawa shi ne kamar yadda take a al’adar Hausawa akan hada auren zumunta wa lau na dangantaka ko kuma zumuntar kyakkyawar alaƙa da ta kullu tsakanin iyayen yara kan sa su hada ‘ya ‘yan dangi aure, haka ma, take ga al’adun Baburawa suna hada auren dangi.

4.3.4 Al’adun Bura

Har ila yau, na daga cikin al’adun Baburawa wajen yin nau’in aure da ake masa laƙabi da auren buta, wato auren iyaye tsoffi maza da mata. Suna yin haka ne don kare mutumcinsu da kuma kwadafin a mutu a cikin sunnar aure.

4.3.5 Fifita Sha’anin Auren Budurwa A Kan Na Bazawara

Game da nuna muhimmanci ko kuma nuna fifikon a hidimar auren budurwa a kan na bazawara a al’adar Hausawa, haka take ga Baburawa sun daukar hidimar auren budurwa a kan na bazawara. Dadin dadawa kuma, Hausawa da Baburawa ba su yarda ‘yarsu ta haihu ba tare da ta yi aure ba, yin haka wani babban abin kunya ce ga iyaye da ma

zuri'arsu baki ɗaya. Haka takewajen ɗaura aure a kan ciki abin ki ne ga al'adunsu. Wannan yana daga cikin tasirin da addinin musulunci ya yi a kan ƙabilun Hausawa da Baburawa a al'adunsu na yau da kullum.

4.3.6 Al'adar Zaman Gandu

Wannan ma al'ada ce da Baburawa da Hausawa suka yi tarayya a kai na zaman gandu da akan samu magidanta fiye da ɗaya da suka hada maigida da ƙannensa da ma 'ya'yansa a cikin babban gida guda kowane da ɓangarensa. Haka zalika, ko da yaro ya yi aure ba a barinsa ya fita daga cikin wannan tsarin zaman gandu sai bayan shekaru uku da yin aurensa sannan za a ba shi damar yin gonarsa ta kansa, haka ma abin yake game da batun fara yin girki ga matarsa wato sai bayan shekara uku. Sai dai kuma abin ya bambanta daga wuri zuwa wuri.

4.3.7 Al'adar Sayen Baki

Kamar yadda take a al'adun Hausawa ana sayen bakin amarya kafin ta yi magana, a aladun Baburawa ma ana sayen bakin amarya kafin ta yi magana wa iyayen ango da ma sauran jama'ar gidan baki ɗaya. Anan, ciniki a ke yi ta hanyar sa suna har a daidaita. Wannan al'ada ce da ƙabilar Baburawa da Hausawan ƙasar Biu `suka yi tarayya a kai, sai dai kawai salon aiwatarwa kowacce da nata salon.

4.3.8 Al'adar Hada Samari Maneman Aure ga Budurwa ko Bazawara

A da can ga al'adar ƙabilar Baburawa tun daga ranar da aka yi haihuwa idan abin da aka haifa ya kasance mace ce, tun kafin a yi suna iyaye kan yi kamu wa 'ya'yansu ta hanyar karya ganyen tarauniya a jefa a ɗakin mai jego tare da ambatar cewa na yi kamu wa ɗanmu wane. Idan iyayen sun aminta babu wanda zai sake shiga da sunan neman aurenta, sai wata ƙaddara na kamar wanda aka yi wa kamun ya rasu. Sannu a hankali, yau da gobe, tasirin zamantakewa da Hausawa ta sa kamar yadda 'ya'yansu mata kan

tara manema fiye da dāya, ta sa su ma ‘ya ‘yan Baburarawa kan tara manema fiye da dāya da sunan farin jini.

4.3.9 Yin Ajo

CNHN, (2006: 7) an bayyana ma’anar ajo da cewa, taro ne na nuna farin ciki yayin bikin aure don tara wa ango gudumawa.

Wannan al’ada ta yin ajo da Hausawa mazauna kasar Biu ke aiwatarwa a yayin bikin aure ko na haihuwa don tara wa ango abin hidima na aure ko suna. A al’adaun Baburawa akwai shi sai dai ya bambanta da ta Hausawa ta fuskar gayyatar makada don yin wannan ajo. A da can idan auren saurayi ya tashi, bayan dangin mahaifa sun sanar da ‘yan uwansu cewa auren wane ko wance ya tashi. To sai dangin su yi zama na musamman don kowa ya gabatar da abin da zai iya bayarwa, da haka za a tara gudumawa ga mai yin auren. Amma saboda canzawar zamani da cudanya da wasu kabilu musamman Hausawa, yanzu Baburawa kan yi nasu salon yin ajo wa ango, sai har yanzu babu wani taron makada da mawaƙa kuma yin ajon ya ta’allaka ga abokan ango ne kawai. Sukan aiwatar da shi ne ta hanyar kiran taro a gidan ano ko kuma gidan wani da ga cikin abokan angon. A nan za a gabatar da ire-iren hidimomin da za a gudanar a yayin bikin auren, kana a gabatar da buƙatar gudumawan. Wasu kan yankewa kansu abin da kowannensu zai bayar, wani zubin kuma, akan bar fili a buɗekowa ya faɗi abin da zai iya bayarwa tare da kayyade lokacin da kowa zai bayar da kason da aka yanka ko aka yi alƙawarin bayarwa.

4.4 Tasirin Al’adun Auren Hausawa a Kan na Kabilar Babur Na Kasar Biu

Asalin kalmar tasiri kalma ce da aka aro ta daga Larabci. A kamusun CNHN, (2006: 431) an bayyana ma’anar tasiri da cewa, muhimmanci ko dangantaka ko ƙarfi. Zamantakewa tare da hulɗar cinikayya ta yau da kullum ta haifar da auratayya tsakanin al’ummar kabilun Baburawa da Hauwasa mazauna kasar Biu.

Don haka, daga cikin al'adun auren Hausawa da suka yi tasiri a kan na Baburawa akwai: Bud'ar-kai. Wanna al'ada ce ta Hausawa da kabilar Baburawa suka same ta. Sai kuma yin kayan lefe kabilar Baburawa sun koya daga wajen Hausawa ne.

Wani tasiri da al'adar Hausawa ta yi a kan na Baburawa shi ne lefe, ga al'adar Baburawa ba su yin lefe a kai gidansu amarya.

4.4.1 Al'adar Kai Lefe da Kunshi da Wankin Amarya

A al'adance, a da Baburawa ba su da al'adar kai lefe da kunshi da kuma wankin amarya. Amma sannu a hankali saboda cudanyar al'ada da Hausawa, yanzu Baburawa sukan kawo kalangu gidansu amarya a yayin wankin kwarya da kuma ranar yini a gidan ango. Haka kuma, tasirin zamantakewa da Hausawa ta sa yanzu Baburawa kan yi lefe su kai gidansu amarya. Yadda abin yake a da shi ne, ita amarya da kanta take yin kunshin lalle ba tare da sai wasu mata sun zo daga gidansu ango da sunan sakun lalle ba. Amma sakamakon zamantakewa na lokaci mai tsawo, yanzu Baburawa sun mayar da wankin amarya a matsayin al'adunsu.

Haka kuma, wankin amarya da sakun lalle duk ana yin su ranar alhamis bayan sallar isha'i. Sai dai sakamakon rashin tsaro na ibtila'in Boko Haram an rasa zaman lafiya a kasar Biu wanda hakan ya sa aka koma yin sakun lalle na amarya da zarar an yi sallar la'asar a ranar Alhamis din.

Daga cikin al'adun da akan aiwatar na kai kayan lefe zuwa gidansu amarya akwai waƙaƙoƙi da ake yi. Ga kaɗan daga ciki kamar haka:

Ku zo, ku zo, ku zo ku gani,
Ku zo masu son kallo,
Ku zo masu son gulma,
Mai karamin danga ba zai iya da mu ba.

Duk lokacin da aka ce ana kai kayan lefe na wata, to duk lokacin da suka shigo unguwar mata sukan leƙo ta Katanga, wasu kuma kan zo har cikin gidan da aka kai wannan kaya

na lefen, To muddin sun ga sun yi wasu kaya na bajinta, kuma mata na tururuwar leƙe da kuma shigowa sukan aiwatar da wannan waƙar.

Sai kuma waƙar kai kayan toshi. Akan aiwatar da ita kamar haka:

Assalamu'alaikum na sallama,
Assalamu'alaikum,
Baƙo na muku sallama ta girma,
Assalamu'alaikum,
Ba kowa gidangana.

4.4.2 Budar-Kai

CNHN, (2006:51) an bayyana ma'anar budar-kai da cewa taron da mata ke yi wajen fitar amarya daga lalle.

Wannan al'ada ta budar kai dalilin zamantakewa a wuri dāya na lokaci mai tsawo, da suka dāuka ba su kauda ita ba, sai dai an canza mata salo inda dukkan ƙabilun biyun nan kan yi budar kai a ranar jumma'a. Inda a kan gudanar da shi a wurare uku kamar haka: Gidan iyayen ango, kishiya idon akwai da kuma kishiyar Balbali (kishiyar Facala), inda akan kai amarya a gaban uwar miji. A wajen budar-kan akwai wasu maganganu da suke yi na gyaran hali da sauransu. Kuma a kowace rumfa in an je a kan bayar da wasu kyaututtuka da dama wanda suka haɗa da: Zannuwa, takalma da kayan adon mata, wasu ma har da kyautar Alƙura'ani mai tsarki da nufin wai ta kasance mai kyakkyawar hali. Haka, a nan wajen budar-kai ne suke sanyawa amarya suna da za a riƙa ƙiranta da shi. Misali, Ana, Ama, Nasara da sauransu. Haka kuma a yayin da aka zo yin budar-kai akan aiwatar da waƙoƙi a wajen daga cikinsu akwai:

Bayarwa: Amarya ki yi tafiyaɗ made,
Amarya ki yi tafiyaɗ dāidai,
Ki yi tafiya a san kina da gata.
Amshi: Amarya ki yi tafiya dāidai

A lokacin da suke aiwatar da wannan waƙar a yayin budar-kai, wannan kalmar ta 'made' sun ce, 'Tamkar tafiyaɗ taƙama ce'.

4.4.3 Tasirin Al'adun Auren Kabilar Baburawa A Kan Na Hausawa

A sakamakon cudanyar zamantakewa da auratayya da cudanyar al'adu da ya wanzu a tsakanin kabilun Babur da Hausa, an samu tasire-tasiren al'adun Baburawa kan na Hausawa da dama ga wasu daga cikin su:

4.4.4 Biyan Kudin Sati

Biyar kudin sati wata al'ada ce da Hausawa sukan yi musamman ga samari lokacin da suka je zance ko tafi lokacin da ya zo zance wajen budurwar da yake nema. A tafaice kudi ne da saurayi yakan bayar duk sati ko mako idan ya je tafi wajen wadda yake nema. A al'adar Baburawa, ba su kai kudin sati idan sun je tafi ko hira. Sannu a hankali a dalilin cudanyar al'adu tsakanin Hausawa da Baburawa su na Hausawa sun daina kai kudin sati ga budurwa ko bazawarar da sukan je tafi wajenta. A yau, ko Bahaushen neman 'yar Babur ba zai bayar da wannan kudin satin ba, haka take ga dan Babur da ke neman auren 'yar Bahaushen babu wannan maganar kudin sati.

4.4.5 Kai Gara

A al'adar Baburawan kasar Biu, ana hada kai gara da kaya a lokaci guda, idan ya tsawaita shi ne, washegarin daurin auren. Kuma buhun masara ne da ta shinkafa da taliya da sauransu. Haka Hausawa suka bar nasu al'adar suka bi wannan ta Baburawan. Haka abin yake wajen biyar kudin ceton ayyukan amarya a gidansu. Ma'ana Baburawa kan biya wannan kudi ne saboda aikace-aikacen da take yi wa iyayen, yanzu kuma za ta bar gidan. Don haka, amarya ba za ta fita ba sai an biya wannan kudi tukun, kuma ya danganta ga karfin ango da kuma darajar amarya da ta iyayenta. Wannan kudi akan bai wa goggonnin amarya ne. Su ma Hausawa sukan yi wannan al'ada a dalilin zamantakewa da kuma cudanyar al'adu tsakaninsu da Babur.

4.4.6 Rana da Lokacin Daurin Aure

Galibi a al'adun Hausawa akan saka lokacin daurin aure watanni shida zuwa takwas kafin daurin aure. Sannu a hankali, zamantakewa da cudanyar al'adu tsakanin Hausawa da Baburawa, Hausawa sun kwaikwayi saka lokacin daure irin na Babur. A kasar Biu, galibi sukan sa lokacin daurin aurensu wata biyu zuwa uku daga lokacin da aka karfi sadaki daga magabatan yaro.

Haka ma wajen sa ranar daurin aure, Hausawa sun kwaikwayi Baburawa a sanya ranar jumma'a kasancewarta babbar rana da ta fi haɗa jama'a.

Wani abin sha'awa na cudanyar al'adu da ke tafiya a kasar Biu ita ce, yanzu an bar yin biki a gidan ango, inda dukkan kabilun nan Hausawa da Baburawa suka mayar da biki a gidansu amarya kadai wato a kan yi yinin biki a ranar da za a daura auren. Wato shi ango babu biki a gidansu. Haka ma, batun budar kai an dawo da shi a ranar daurin aure bayan sallar la'asar. Daga nan kuma za a koma da amarya gidan iyayenta sai washegari asabar ango zai je ya dauki amaryarsa, wasu kuma sai ranar lahadi. Wannan na faruwa ne, a yayin da ake son a gujewa taro a gidan ango tare da gujewa ma'aurata hidima.

Haka, lokaci da ranar daurin aure. A al'adar Baburawa, galibi lokacin da suke auren 'ya'yansu shi ne lokacin da aka riga aka yi girbin amfani aka dawo da shi gida, wato watan 11 ko 12 na Bature da kuma wata ɗaya kafin azumin Ramadan sai kuma watan bayan azumi wato Shawwal, sai dai daidaike da ba za a rasa ba da kan yi a wasu lokuta na daban.

Hausawa mazauna kasar Biu su ma sun dabi'antu da yin auren 'ya'yansu a waɗannan lokutan. Har ila yau, wajen saka ranar daurin aure da kuma lokacin dauren auren, kamar yadda take al'adar Baburawa musamman mazauna cikin garin Biu sun fi daura aure a ranar Juma'a da zarar an sauko daga sallar Jumma'a. Sai dai abin da ba a rasa ba na wasu da kan saka lokacin daurin auren a ranar Asabar da misalin karfe 11 na safe.

4.5 Haihuwa

CNHN, (2006: 189) an bayyana ma'anar haihuwa da samun da ko 'ya bayan mace ta yi ciki wata tara. Al'adun bikin haihuwa ko zanen suna al'adu ne, da Hausawa ke gudanarwa a lokacin da mace ta haihu, har zuwa ranar da aka rada wa abin da aka haifa suna. A al'adun Hausawa idan mace ta haihu akwai wadansu hidimomi na al'ada da ake gudanarwa, don taya mai jecho da 'yan uwanta murna an haihu lafiya. Wadannan hidimomi na al'ada sun hada da guda da shan magani da lugude da wankan biki da kunun biki da shan kauri da kayan barkatu da zuwa barka da kai gara.

4.5.1 Al'adar Goyon Ciki

Goyon ciki al'ada ce da Hausawa ke aiwatarwa lokacin da mace ta samu ciki na fariya ya kai kimanin wata bakwai a kan shirya mata tafiya goyon ciki, wato ta je gidan iyayenta ta zauna a can har sai ta haihu. Haka ma a al'adun Baburawa sukan kai amarya zuwa gidan iyayenta lokacin da cikin ya kai wata shida, za ta koma gidansu don goyon cikin. Ana yin haka ne, saboda renon cikin a wajen ta sabon abu ne, ga kuma gujewa yin wasu ayyuka na karki da ke iya sa cikin ya lalace da sauransu. Haka shi mijin zai rika kai ziyara jifa-jifa. Idan ta haihu lafiya, dole shi mijin nata ya sayi kaji guda goma sha biyu ya kai gidansu maijigon. Haka kuma, a ranar da za a yi zanen suna, baya ga abin yanka da za a yanka wa abin da aka haifa, dole shi mijin nata ya sayi kan sa da kahonta ya kawo idansu iyalinsa (maijigo).

Ita kuma Ungozoma a al'adun Baburawa ana biyanta ladan karɓar haihuwa da zanen da ke jikin Maijigo a lokacin da take haihuwar. Sai dai kasancewar a wasu lokuta idan zanen da ke jikinta tsoho ne, to za a sayo sabon turmin zane a hada da sabulu da omo da kuma masara a tare da 'yan kudi a matsayin ladarta.

Wanzamin da ya yi aski tare da cire 'yar wuya kuma, ana zuba dawa da gero a kan tire ko babban faifayi a matsayin sallamarsa, inda abokan angon karnin za su yi ta jefa kudi a kan dawa da gero da sunan Allah ya raya abin da aka Haifa.

Yayar mahaifin maijega, ana bata kafada.

4.5.2 Al'adar Guda

CNHN, (2006: 172) an bayyana ma'anar guda da cewa, daga sauti da karaji wanda galibi mata kan yi, ta hanyar amfani da baki da hanci don nuna murna wajen biki ko wucewar sarki ko jin wani labari mai dadi, ko ganin wani abu da ake jiran zuwansa.

Kamar yadda take a al'adar Hausawa idan aka yi haihuwaa gida akan yi guda don sanar da makwabta abin farin ciki na karuwa da aka samu, inda idan namiji aka Haifa a kan yi guda sau uku, ga mace kuma guda guda hudu ake yi. A nan an samu zumuntar al'adu tsakanin Hausawada Baburawa wajen sanar da makwabta cewar an samu karuwa na haihuwa. Sai dai ga kabilun Baburawa guda da ake yi idan namiji aka Haifa tsohuwa ce kan yi, idan kuma mace ce aka haifa, to Budurwa ce kan yi guda don sanarwa tare da nuna abin farin ciki.

4.5.3 Al'adar Shan Kauri

CNHN, (2006: 279) an bayyana ma'anar kauri da nama ko ganda da ake dafa wa mai jega a raba wa 'yan uwa da abokan arziki a rana ta hudu ko biyar da haihuwa. Kamar yadda take a al'adar Hausawa iyayen miji ke shirya kayan kauri na abubuwa da suka hada da: Kafafuwan shanu da kayan yaji citta da kanunfari da masoro da barkono kanwa da kuma hatsi, su kai gidan mai haihuwa. Haka wannan al'ada take a al'adun Baburawa inda suke sayan kai da kafa na shanu da kaji guda goma sha biyu da daddawar batso, daddawa da guna da gujjiya da tsamiya tare da nika gari don kaiwa gidan mai haihuwa.

4.5.4 Al'adar Zuwa Barkar Haihuwa

Wannan al'ada ce ta tafiya da mata ke yi cikin taro gidan da aka yi haihuwa, don yi wa mai jego barka da arziki ko barka da haihuwa ko barka da samun karuwa. Ga al'ada mata na zuwa yenta bayan an yi kwana biyu da haihuwa. Game da wannan al'ada kuwa akwai cudeɗɗiyar al'ada tsakanin Hausawa da kabilar Baburawa, inda kamar yadda a al'adar Hausawa ba su zuwa barkatu hannu Rabbana ba, sukan tafi da 'yan kyautuka kamar sabulu, atamfa ko kuma kudi. Haka a al'adar Baburawa sukan je barkar haihuwa da ruwa a cikin tulu ko da itacen hura wuta ga wan da aka yi wa haihuwa. To duk wadda ta zo yi wa Maijigon barkar haihuwa da ita ce, to akwai kunu da naman kai da ake girkawa don a raba wa waɗanda suka zo yin barkar haihuwa ga maijigon.

4.5.5 Al'adar Kayan Barka

Kayan barka, kaya ne da angon kauri ke saya wa matarsa (mai jego) da abin da aka haifa, don nuna farin cikinsa ga karuwar da aka samar masa. Kamar yadda a al'adar Hausawa iyayen maijigo ke haɗa kayayyaki na barka kamar kayan yaro ko yarinya da sabulu da man shafawa da kuma kayan abinci kamar garin kunu da gyada da sauransu. Haka, ma kabilar Baburawa ke yin kayan barka ga 'yarsu a haihuwar farko kama daga tufafi wa abin da aka Haifa da kuma na mai jego, haka akan nika gari da shinkafa da tsamiya da ma kaji gwargwadon karfin iyayenta. Kuma iyaye da dangin kan haɗa waɗannan kaya su kai a ranar taron suna bayan sallar azahar. Haka ma iyayen ango kan bayar da tukuici ga waɗanda suka kai kayan.

4.5.6 Al'adar Zanen Suna

CNHN, (2006:41) an bayyana ma'anar suna da cewa; suna Kalmar da ake amfani da ita wajen kira ko Ambato wani abu. A dangane da zanen suna, kamar yadda Hausawa suke zanen suna a gargajiyance, kamar lokacin haihuwa da sanadin haihuwa da yanayin haihuwa da kuma sunayen musulunci. An samu zumuntar al'adu na rafa suna a wasu

rukunan sunaye da kabilun nan biyu ke raɗa wa abin da aka haifa a tsakanin Hausawa da Baburawa misali:

Hausawa	Baburawa	Dalilin raɗa suna
Kande Delu	Awa	Yarinyar da aka haifa bayan haihuwar ‘ya’ya maza uku zuwa huɗu a jere.
Marka	Kwandza Yakwandza	Yaro ko yarinyar da aka haifa lokacin damana ana ruwa marka-marka.
Jummai	Thlima	Yarinyar da aka haifa ranar Juma’a
Danlani Lami	Lemsu	Yaro ko yariyar da aka haifa ranar Alhamis
Hajiya Alhaji	Aci Aci Baidu	yaro ko yarinyar da aka haifa a lokacin aikin hajji
Danladi Ladi	Dalladi Ladi	Yaro ko yarinyar da aka haifa ranar Lahadi
Damina	Salbiya Yaɓiya	yaro ko yarinya da aka Haifa lokacin damana
Tanko	Pogu	Dan da ya biyo bayan an haifi ‘ya’ya mata masu yawa
Audi	Asur	yaro da aka haihfa bayan rasuwar mahaifinsa

4.5.7 Al’adar Tsagar Gado

Kamar yadda ya zo a kamusun CNHN, (2006: 449) an bayyana ma’anar tsaga cewar, alamar da Wanzami ke yi wa mutum a fuska ko a wani ɓangaren jiki don nuna kabilarsa ko don ado ko kuma magani.

Kamar yadda take a ƙasar Hausa, Hausawa kan yi wa ‘ya’yan su tsagar gado. Haka, ƙabilar Babur ma suna da nasu tsagar gado da ke bambanta su da sauran ƙabilu, da suke yi wa yaro ko yarinyar da aka haifa tsagar gado a ranar zanen suna. Wannan tsagar gado da Babur ana ce masa Mbawathlu da Shinkure wanda wannan tsaga ya danganta daga zuri’a zuwa zuri’a, ma’ana kowace zuri’a da nata tsagar gado da ke nuna shiyya ko yankin da mutum ya fito. Sai kuma nau’in tsagar gado da ake ce masa Dat-Gwani Haka kuma, akwai nau’in tsaga da ake yi saboda wata jinyar rashin lafiya da ya shafi mutum da kwar da cutar, tsagar tana nan kamar bille. Har ila yau akwai tsagar ruwan ciki wanda shi ana yinsa ne da zummar rage cututtuka.

4.5.8 Al’adar Kaciya

CNHN, (2006: 222) an bayyana kaciya da cewa, yanke loɓar azzakarin yaro, yawanci idan ya kai shekara bakwai. Kamar yadda take a al’adar Hausawa wajen tara yara a wuri guda don yi musu kaciya. Haka take a al’adar Baburawa, sukan tara yara dangi da na makwabta a gida ɗaya a yi musu kaciya tare da samar da mace na musamman don yi musu hidima kamar wanka da abincinsu tare da kula da su lokacin da suke barci har zuwa warkewarsu. Haka, Baburawa kan saka rana na fitarsu inda akan yanka musu sabbin kaya da za su sa, a kuma yi musu abinci na alfarma. Haka, su masu fita kaciyar za su sanya kayan nasu su fita ziyarar dangi da sauran abokansu.

4.5.9 Wasu Al’adun Baburawa Game da Zanen Suna

Dangane da al’adun da kan gudana game da zanen suna a al’adun Baburawa su ne a wannan rana ta bikin zanen suna, mata za su fito da hatsi a kan faifai a ba wa wanzam da kuma malamin da zai raɗa sunan. Haka nan kuma, za a bulbula turare a kan faranti inda dukkan jama’a za su tsoma yatsunsu, wasu kuma kan tsoma carbinsu cikin wannan turaren. Haka, a kan toya masa da shinkafa da miyarsa da kuma kunun dawa ko na

shinkafa, wanda da zarar an kammala addu'ar zanen suna, sai a fito da su a kan manyan farantai a shiga liyafarsu.

A game da yadda ake kasafita naman rago ko tunkiyar da a ka yanka na radin suna, a al'adar Baburawa a na kasafita naman ragon suna da aka yanka kamar haka:

- i. Malamin da ya yi addu'ar rada suna tare da yanka ragon zanen suna. Ana ba shi wuya.
- ii. Wanda aka yi wa takwara: Cinya ta kafar baya
- iii. Yayar baban maijigon: Kafada
- iv. Maijigo: Gadon baya

Ta bangaren mata kuma za a kulla goro da minti tare da biskit a bai wa duk wadda ta halarci taron sunan. Ita kuma maijigon a ranan zanen suna za ta yi wanka ta kuma wanke jaririn, sannan ta fito kofar dakinta. Sannan za ta ajiye daro ko kuma babban tire, wannan tiren duk wadda ta zo mata da abin bikin sunan da kudi ko kayan sawa na yara ko kuma sabulu za ta jefa mata a kan wannan tiren.

Sai dai kuma a al'adar Hausawa ita Ungozoma, ba nama ake ba ta ba, maimakon haka zanen da ita maijigon ta haihu da shi ne za a ba ta da omo da sabulu. Idan kuma ya kasance zanen ya riga ya tsufa to akan sayi sabo.

Haka abin yake ga wanzamin da ya yi wa jariri aski tare da cire beli. A nan shi kuma gero ake zubawa a kan faifayi a hada da sabulu, inda kuma su abokan angon karni za su yi ta jefa kudi a kan wannan gero da sabulun da ke kan faifayin nan da sunan Allah ya raya abin da aka haifa.

4.5.10 Tasirin Al'adun Haihuwa da Zanen Suna na Hausawa a Kan na Baburawa

Hausawa mutane ne masu riƙo da al'adunsu a duk inda suka samu kansu. Raya al'adunsu a dukkan sha'anin rayuwarsa ta yau da kullum ta kara musu daraja tare da cusa sha'awa ga sauran kabilu abokan zamantakewarsu. Kamar yadda a kan ce, "Zama

da maɗaukin kanwa shi ke kawo farin kai”. An samu tasirin wasu daga cikin al’adun Hausawa da suka shafi haihuwa da suna. A da can Baburwa ba su san da kiɗan kalangu ba, sai sakamakon zamantakewa da kuma cudanyar al’adu ta kai ga Baburwa su ma sukan ɗauki mai kalangu su gwangwaje a ranar bikin zanen suna. Haka take a wajen shan magani da yin lugude.

4.5.11 Tasirin Al’adun Haihuwa da Zanen Suna na Baburawa a Kan na Hausawa

Masu hikima su ce, “Hanya Mai Gamin Zumuntar Dole” Wannan magana haka take, don zamantakewa wuri guda ta sa Hausawa sun rungumi wasu al’adun Baburawa a abin da ya shafi zanen suna. Daga cikin waɗannan al’adu akwai rugawar yara kanana da gudu zuwa cikin gida domin sanar da iyalai mata sunan da aka raɗa wa abin da aka haifa. Haka kuma, akwai kwai al’adar yin kayan takwara ko kuma bayar da kuɗi a maimakon kayan da wanda aka yi wa takwara kan tara su akwati ya aiko wa jariri da mai jego da ma mahaifin kansa. Wani tasirin kuma, shi ne Hausawa sun rungumi al’adar ware cinyar kafar baya na dabbar da aka yanka wa raɗin sunan jariri domin kaiwa wanda aka yi takwara. Haka, zalika Hausawa sun rungumi al’adar ɗaukar takwara da muhimmanci sosai inda kamar yadda Baburawa kan yi ɗauki takwaransu su koma wajensu da zama dukkan ɗawainiyar takwaran ta koma kansa ko kanta. Wani abin sha’awa ma shi ne a kan sami fifiko na takwara wa wajen nuna wa takwara a kan ‘ya’yan gida.

Wani tasirin kuma shi ne maimakon garar suna da Hausawa kan yi ga maijego a haihuwar fari kamar su buhun hatsi da na gishiri da barkono da daddawa da mai da sauransu. Wannan duk Hausawa sun zubar da su, sun rungumi tsarin na Baburawa na haɗa kayayyakin sawa (tufafi) akwati cike da kaya, tamkar wani sabon aure za a yi, a kai wa jariri da maijego.

4.5.12 Sunayen Hausawa da na Baburawa

Akwai rukunin sunaye na Baburawa da suke raɗa wa ‘ya’yansu a yayin zanen suna wa abin da aka haifa. Waɗannan sunaye galibinsu sunaye ne na karin magana. Akwai rukunin sunaye na karin magana da kabilar Baburawa kan raɗa wa ‘ya’yansu. Rukunin waɗannan sunaye ana sanya su ne saboda dalilai na yanayin da aka yi wannan haihuwa kamar gorin rashin haihuwa da wuri ko yawan haihuwar mata zalla, ko maza zalla da sauransu. Waɗannan sunaye su ne:

Suna A Baburananci	Ma'anarsa A Hausa
Hyel-Sinta	Allah ya kawo
Hyeladi	Allah na nan
Hyel-Kuzuku	Allah ya yi magani
Hyel-Hirra	Allah ya so ni
Hyela-Kamta	Allah ya kare
Hyela-Jaka	Allah ya kara
Hyela-Khumi	Allah na sa a gabana
Hyela-Kuri	Allah ya kare
Hyel-Kuzuku	Allah Mai Magani
Hyel-Nhi	Allah ya ba ni
Hyela-Wuta	Allah Ya gani
Mbuidifu	Hakuri
Ndiɓwa	Rabo
Ngilancha	

Haka kabilar Babur na da nau'in suna da suka shafi sana'ar mutum. Ma'ana wannan nau'i na suna na nan kamar sunan laƙabin sana'ar wannan zuri'a. Ire-iren rukunin wannan suna sun haɗa da:

Suna zuri'a/sana'a	Ma'anar Sunan
Malgwi	Sunan da ake kiran zuri'ar masu sana'ar Jima
Mshelkuthla/kwatam kuthla	Masu bayar da magani suka shafi Gadali
Mazla-Pua	Masu noman Auduga da Maiwa
Msheliya/Galku	Masu sana'ar kira

Wadannan sunayen da aka zana su a sama sunaye ne, da ake laƙabi da su wanda idan kabilar Babur/ Babur ya kira wani ko wata da wannan sunan, to kai tsaye an san cewa sana'arsa ko sana'ar zuri'arsu, sana'a kaza ce.

4.6 Mutuwa

A cikin littafi maigirma wato Alƙura'ani cikin sura ta 5 aya ta 185 ta bayyana cewa, “Kullu nafsīn dīwā'ikatul Mauti”. Wato ayar na nufin “Dukkan mai rai, lalle sai ya dandani mutuwa.”³

Ma'anar Mutuwa a cikin Kamusun Hausa na Jami'ar Bayero, na CNHN, (2006: 354) an bayyana mutuwa da cewa, rasuwa, ko ƙarshen ran mutum ko dabba ko duk wani abu mai rai. Kamar yadda take ga kowace ƙabila a doron ƙasa, a yayin da aka ce an yi rashi babu wani abu muhimmi da ya wuce fiye da a yi ƙoƙari yiwa mamacin sutura da zuwa birnawa. A al'adar Baburawa, da zarar mutum ya rasu namiji ko mace, dattijo ko, yaro ko yarinya. Abu na farko da za yi shi ne ƙoƙarin sanar da ‘yan uwanda dangi na kusa da na nesa, sannan kuma a sanar da makwabta cewa wane kowance sa'i ya yi.

³ Alqur'ani mai Girma, Sura ta 5 Aya 185.

Bayan an yi wannan sanarwar, sai wanda fi girma a shekaru daga danginsa zai bincika ko akwai wata wasiyyar da marigayin ya bari a gina masa makwancin da za a birne shi a cikin gidansa ko kuma a makabarta inda a ke birne sauran mutane. Daga nan kuma shi wannan dattijon zai zo ya tsara yadda za a wanki gawa da ma waɗanda za su yi wankan, shi kuma yana tsaye ya kula da dukkan abin da ke gudana har a kamala wankan tare da sanya masa sutura wato likkafani. Ana yin haka ne sakamakon shigowar addinin musulunci ne. Idan kuma, a gargajiyyance wato kafin bayyanar musulunci cikin al'ummar Baburawa, to da zarar an yi mutuwa za a sanar da dangi makusanta da na nesa tare da makwabta da kuma abokan arziki. Abu na gaba, shi ne tonan kabari wanda shi ma ana yi ne bisa ga wasiyyar da mamaci ya bari. Sai dai a gargajiyyance a yayin da ake tonon kabari akwai kaɗe-kaɗe da bushe-bushe tare da yin yanka na dabba da ke gudana wajen wankan gawa da kuma wajen tonon kabari da kuma birne mamacin. Haka nan ana birne mamaci cikin sutura mafi daraja, a zaunar da shi bisa kujera a yi ma mamacin kaɗe-kaɗe na al'ada wato taken zuri'arsu ko na sana'ar gidansu kafin a birne.

4.6.1 Wasu Al'adun Baburawa da suka Shafi Mutuwa

Daga cikin al'adun Baburawa da suka shafi mutuwa a da can baya sun haɗa da:

1. Binne mamaci da tufafinsa nagargajiya mafiya kyau da cikin kayayyakin.
2. Akwai waasu zuri'a da galibi idan an yi rashi a cikinsu, to ba kowa ba ne ke zuwa kusa da gawar mamacin kamar wajen wanke gawar da yi masa sutura.
3. Haka a da can shekarun baya, idan dai maƙeri ne ya rasu to idan an tona kabarinsa, za a zuba gawayi a ciki sannan a kwantar dashi a kan gawayin tare da zuba ma mamacin karafuna a gefensa a birnesu tare.
4. Yin kiɗa a cikin gidan mamacin idan ya manyanta (babba ne a shekaru).
5. Akwai kiɗan ganga da ngilin-ngilin da a ke sanar da an yi rashi ko a na yi wa mamacin wanka, ko a na kan aikin tonon kabarin mamacin ko an gama a na kan

birne mamacin da sauransu. Ma'ana indai mutumin yankin ne to da ya ji amon kidan ya san wane mataki a ke kai.

6. Bambanta ranakun zaman makoki na yaro da matashi da kuma na waɗanda suka manyanta. Misali, idan yaro ne ko matashi, zaman mokikinsa ba ya wuce kwana bakwai, idan kuma waɗanda suka manyanta kuma sanannu ne a gari zaman makokinsu kan kama daga kwanaki goma sha biyar zuwa ashirin da ɗaya ce. Haka abin yake babu bambanci a tsakanin sadakar uku da ta bakwai da ma na arba'in wajen abin da ake yin sadaka, shi ne masa da gumba kawai, sai yanzu da aka samu canjin zamani a ka shiga haɗa wa da biskit da minti ko kuma cingam.
7. Haka zalika, wajen sanar da sadakar da kuma saukar Alkura'ani babu wani taƙamammen abin sallamar malamin da zai jagoranci yin addu'ar da ma sauran malamai da almajirai da suka halarci addu'ar.

4.6.2 Tasirin Al'adun Mutuwa Na Kabilar Babur A Kan Na Hausawan Kasar Biu

Zamantakewa wuri ɗaya na lokai mai tsawo tsakanin kabilar Babur da Hausa, an samu tasiretasire masu yawa game da mutuwa da al'adunta na mutuwa da suka yi tasiri kan na Hausawa daga ciki akwai lissafin kwanaki na yin sadakar uku (addu'ar uku) kasancewar kabilar Baburawa na lissafin wuni a matsayin kwana. Haka, kuma babu wani lada na musamman da ake keɓe wa malamin da ya yi addu'a ana zuba goro da minti tare da 'yan kuɗi a kai wanda za a raba wa dukkan waɗanda suke shiyyar da aka tanadar wa malamai. Har ila yau Hausawa sun rungumi tsarin sanar da yin sadakar uku a masallatai da kuma tsangayoyin na Almajirai.

Sai dai sauyin zamani ya kawo yanzu bayan karatun Alkura'ani da yin addu'o'i da aka sansu tun da can, yanzu wani salo ake yi an mayar da addu'ar ukun kamar wani dandali na biki da siyasa. Domin a wannan rana ta ukun kusan rana ce da ake nuna ado na tufafi

ga waɗanda ke halartar taron addu'ar, kuma a kama hirarraki na duniya tare da yin liyafar abincin bayan an gama addu'ar.

4.7 Alakar Wannan Bincike Da Shirin Game Duniya

Kasancewar Hausawa al'umma ce masu neman na kansu ba cima zaune ba, ga kuma tafiyar neman ilmi da kuma yadda ta, haka ya sa Hausawa sun shiga sassan Nijeriya, Afirka da ma duniya baki daya. Sakamakon haka, kafar Intanet ta taka rawar gani sosai wajen shirin game duniya. Za a iya ganin haka ta abubuwan da suka hada da kafar sada zumunta ta Fecebook da WhatsApp da Instagram da sauransu. Samuwar waɗannan ta sa Bahaushe na ganin tamkar zaune yake cikin 'yan uwansa kasancewar yana iya magana tare da ganinsu kai tsaye da ma yadda suke gudanar da harkokinsu na yau da kullum kamar hulɗa ta cinikayya da kuma yadda suke gudanar da rayuwarsu a inda yake zaune ba tare da ya hau mota ba.

4.8 Naɗewa

Wannan babi shi ne zuciyar wannan bincike. A cikinsa aka yi nazari a kan al'adun matakan rayuwa na al'ummun Kabilar Babur da Hausawa. Babin ya dubi cudanyar al'adu na waɗannan al'umma domin fayyace inda aka samu nason al'adu daga kowane bangare ta hanyar bin tsarin matakan rayuwarsu. Haka kuma, babin ya nuna inda aka samu kamanci a dalilin cudanya da kuma inda wata al'umma ta yi tasirin a kan 'yar'uwarda.

BABI NA BIYAR

KAMMALAWA

5.1 Takaitawa

A wannan aiki an yi bincike a kan ire-iren cudanya ta al'adu da ke tsakanin kabilar Hausawa da kuma Baburawa da ke zaune a kasar Biu. Wannan bincike an gudanar ne a kan wasu al'adun matakan rayuwa da suka hada da: Aure da haihuwa da suna da mutuwa, sai kuma bangaren sarauta da kuma sana'o'i.

A wannan bincike, an yi tsokaci a kan tarihin Babur/bura da kuma ita kanta masarautar Biu, sannan an kawo garuruwa da ake samun Baburawa ciki da wajen Jihar Barno. Haka kuma, an kawo bayanin yadda yanayi da kuma yanki da kasar Biu ta ke, sannan an dubi tarihin zuwan Hausawa kasar Biu da yawan Sarakunan Hausawa da aka samu a kasar Biu.

Haka kuma ta fuskar bitar ayyukan magabata, an yi bitar kundayen digiri na uku da na biyu da na daya. Sai kuma, litattafai da makalu da kuma mujallu. Bayan wannan kuma, an yi bayani a kan matakan rayuwa da suka hada: Aure da al'adun da ake gudanarwa a ciki da Haihuwa zuwa zanen Suna da al'adunta, sai kuma tsagar gado. Daga nan kuma, an kawo bayani a kan mutuwa wato yadda ake birne gawa da sadakar uku da ta bakwai da kuma ta arba'in tare da al'adun da suka shafi mutuwa baki daya, sannan an kawo wurare da aka yi tarayya tsakanin Hausawa da Baburawa tare da wuraren da a ka samu nason al'adun da kowace kabila ta yi wa 'yar uwanta.

Hausawa da Baburawa sun yi tarayya a wajen zaman makoki da yin sadakan bakwai da na arba'in da kuma yadda ake bikin fita daga Takaba.

Ta fuskar aure, an kawo rabe-raben aure na Hausawa da na Baburawa tare da yadda kowannensu ke neman aure da al'adun da kowaccensu ke gudanarwa har zuwa ranar tarewa da kuma biki. Haka an kalli bangarorin da Hausawa suka yi naso wa Baburawa

da kuma inda Baburawa suka yi wa Hausawa nasu. Sai kuma bambance-bambance da aka samu a wasu al'adun da suka shafi aure baki dayansa. Don haka, za a ga cewa Hausawa da Baburawa sun yi tarayya kan al'adun aure da suka hada da:

An kuma yi bayani a kan haihuwa, tun daga shigar ciki da goyon cikin tare da al'adun da ke tattare da sunan kowace kabila. Har ila yau, an yi bayanin ire-iren al'adun da Hausawa da Baburawa ke aiwatarwa idan yi haihuwa har zuwa ranar zanen suna, sai kuma ragon radda suna da yadda kowannensu ke kasafata naman dabbar da aka yanka. Sannan an kawo bayani a kan tsagar gado. Sannan an kawo bambanci da aka samu a tsakaninsu. Inda kuma aka yi bayani a kan sana'o'in kasar Biu, sannan a ka yi bayani a kan tsarin shugabanci a masarautar Biu da kuma kamanceceniya da ke tsakaninsu da na Hausawa tare da kawo mukamai na sarauta da asali babu su a Masarautar Biu. Har ila yau, an kawo ire-iren rawar gargajiya daga sassa daban-daban da ke Masarautar Biu, tare da nau'in kida da rawar da kowane sassa ke aiwatarwa da kuma wasannin gargajiya ta shekara-shekara da akan yi da kuma ire-iren kayan kida da ake amfani da su a masarautar Biu da sassanta baki daya. Har ila yau, an yi bayani a kan sana'o'in gargajiya na kasar Biu da ake aiwatarwa a sassan kasar da kuma wadanda asalinsu daga baya aka fara aiwatar da su, wato sai da baki Hausawa suka zo kasar Biu.

5.2 Sakamakon Bincike

Wannan bincike mai taken, "Cudanyar Al'adun Kabilar Hausawa Da Na Baburawa Kasar Biu", an gudanar da shi ne a kan matakan rayuwa ce da suka hada da: Auure da haihuwa da suna da kuma mutuwa, sai kuma shugabanci da kuma sana'o'i. Don haka, sakamakon bincike ya gano cewa, al'ummar Babur da kuma Hausawa sun yi tarayya a dukkan matakan rayuwa. Haka ma, bincike ya gano cewa an samu nason wasu al'adun Hausawa a kan na Baburawa, da kuma nason wasu al'adun Baburawa a kan na Hausawa. Bincike ya gano cewa akwai bambanci game da ire-iren aure na Hausawa da na

Baburawa, inda a al'adar Baburawa ireiren aure guda hudu ne kawai wato auren saurayi da budurwa, auren bazawara, auren zumunta da kuma auren buta. Ta fuskar tasiri bincike ya gano an samu nason al'adun Baburawa a kan na Hausawa wajen bari 'yan mata su kai shekaru sha bakwai zuwa ashirin kafin su yi aure. Har ila yau, bincike ya gano Hausawa sun rugumi nau'in aure da Baburawa ke aiwatarwa na daira aure amma babu tarewa sai bayan wani lokaci kamar wata dāya ko biyu kafin matar ta tare. Wannan kuma ya shafi budurwa ko bazawara.

Sakamakon bincike ya gano cewa, akwai kamanci ta fuskar zanen suna kamar na lokaci, da na yanayi. Sai dai kuma sakamakon bincike ya gano cewa, Hausawa ba su da sunayen da suka shafi suna mai karin magana da sana'o'i da sunayen zuriya da kuma sunayen yabo, wanda su kabilar Babur suna da wadannan ire-iren sunayen. Har ila yau, bincike ya gano cewa dukkan kabilu guda biyu Hausawa kasar Biu da su kansu Baburawa 'yan kasa, kusan za a ce sun yi watsi da al'adar tsaga ta gado, sai 'yan kalilan da ba a rasa ba daga Mahauta da wasunsu kan yi wa 'ya'yansu tsagar gado.

MANAZARTA

- Abdullahi, I. S. S. (2008). “Jiya ba Yau ba: Waiwayen Al’adun Matakan Rayuwar Maguzawa na Aure da Haihuwa da Mutawa”. Kundin digiri na uku, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Abdullahi, M. (2004). “Tasirin Magungunan Gargajiya na Hausawa kan na Dakarkari”. Kundin digiri na farko, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Abdullahi, M. I. (2005). “Tasirin Harshe da Al’adun Hausawa kan Kabilar Gwari a Garin Minna”. Kundin digiri na biyu, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Abubakar A. I (1998). “Nason Al’adu da Dabi’un Hausawa na Gargajiya daga wasu Litattafan Wasan Kwaikwayo”. Kundin digiri na biyu, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Adamu, G. (2012). “Ire-iren Huluna da Tasirin Kasuwancinsu a Garin Maiduguri.” a cikin *Language, Literature, and Culture, Festschrift in Honour of Professor Abdulhamid Abubakar*. Zaria: ABU Press, Ltd.
- Adamu, M. T. (1998). *Aure da Biki A Kasar Hausa*. Kano: Dan Sarkin Kura Publishers.
- Alhaji, A. T. (2000). “Dangantaka da Tasirin Harshe da Al’adu da Sana’o’in Hausawa a kan na Gwarawa”. Kundin digiri na biyu, Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Kano: Jami’ar Bayero, Kano.
- Alhassan, H. da wasu (1982). *Zaman Hausawa* (Bugu na biyu). Lagos: Islamic Publication Bureau.
- Aliyu, A. Y. (1973). “Asalin Hausawa”. Takarda a cikin littafin Bukin Makon Hausawa. Jami’ar Bayero, Kano.
- Aliyu, I. (2018). *Al’adun Baburawa cikin Littafin Taskar Tatsuniyoyi na Bukar Usman (The Culture of Babur People in Taskar Tatsuniyoyi by Bukar Usman)*.
- Allen, B. J. (2004). *Difference Matters: Communicating Social Identity* (2nd Edition). Long Grobe: Wabeland Press.
- Aminu, N. (2015). “Bakin Dole: Nason Al’adun Turawa ga Al’adun Hausawa a Lardin Sakkwato da Gwandu da Argungu, 1903-2010”. Kundin digiri na uku, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Bala, J. M. (2009). “Hausa da Hausawa a Wajen Kasar Hausa: Tsokaci Daga Sabo – Ibadan”. Kundin digiri na biyu. Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami’ar Usmanu Danfodiyo.
- Berry, J. W., Phinney, J. S.; Sam, D. L.; Bedder, P. (2006). “Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation.” in *Applied Psychology*, 55(3). Pp. 303–332. doi: 10.1111/j.1464-0597.2006.00256.d.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Dasen, P. R. and Segall, M. H. (1992). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. London: Cambridge University Press.

- Brann, C. M. B. (2004). "The Spread of Hausa in Maiduguri" in *MAJOLLS*, Vol. 6. Maiduguri, Department of Languages and Linguistics, University of Maiduguri.
- Bunza, A. M. (2006). *Gadon Fede Al'ada*. Lagos: TIWAL Publishers.
- Bunza, A. M. (2010). "Hanya Mai Gamin Zumuntar Dole: Kallo-Kallon Bakabe da Bafulatani a Ma'aunin Adabin Hausa". Takardar da Aka Gabatar a Taron Bukukuwan Makon Hausa, Kwalejin Ilmi ta Adamu Augi, Argungu, Jihar Kabi.
- CNHN, (2006). *Kamusun Hausa Na Jami'ar Bayero*. Zaria: Ahmadu Bello University Press, Ltd.
- Dabies, J. G. (1954). *The Biu Book*. Zaria: Gaskiya Corporation.
- Fredrickson, G. M. (1999). "Models of American Ethnic Relations: A Historical Perspective." in Prentice, D.; Miller, D. (editors) *Cultural Dilemmas: The Social Psychology of Intergroup Contact*. New York: Russell Sage.
- Gobir, Y. A. (2012). "Tasirin Iskoki ga Cutuka da Magungunan Hausawa". Kundin digiri na uku. Sashen Harsunan Nijeriya, Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Gusau, S. M. (2012). *Bukukuwan Hausawa* Gusau: Ol-Faith Prints.
- Hallam, P. K. (1966). The Bayajida Legend in Hausa Folklore, "*JAH*, BII, No. 1.
- Haruna, H. (2021). "Kwatancin Bukukuwa Tsakanin Kabawa da Arawa a Kasar Kabi". Kundin digiri na biyu, Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Junju, M. H. (1985). "*Asalin Hausawa da Harshensu*." Makalar da aka gabatar a taron kara wa juna sani, CSNL. Kano: Jami'ar Bayero.
- Kunst, J. R. and Sam, D. L. (2013). Expanding the Margins of Identity: A Critique of Marginalization in a Globalized World." in *International Perspectives in Psychology: Research, Practice, Consultation*, 2(4). Pp. 225–241. doi: 10.1037/ipp0000008.
- Madauci, I., Isa, Y, da Daura, B. (1968). *Hausa Customs*. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.
- Magaji, A. (1989). "Gudumwa kan Kokarin da ake yi na Samar da Cikakken Tarihin Hausawa da Harshensu". Takardar da aka gabatar a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya, Jami'ar Bayero, Kano.
- Magaji, A. (2002). "Wasu Al'adun Hausawa Yanaye-yanayensu a Kasar Hausa". Kundin digiri na uku. Sashen Harsunan Nijeriya. Kano: Jami'ar Bayero.
- Maigandi, A. (2014). "Hanya Mai Hadin Zumuntar Dole: Cudaddeniyar Al'adun Hausawa Da Na Fulani A Lardin Sakkwato". Kundin digiri na uku. Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Madwell-McCaw, D. L., Leigh, I. W., and Marcus, A. L. (2019). "Social Identity in Deaf Culture: A Comparison of Ideologies." *JADARA*, 33(3). Retrieved from <https://repository.wcsu.edu/jadara/bol33/iss3/5>

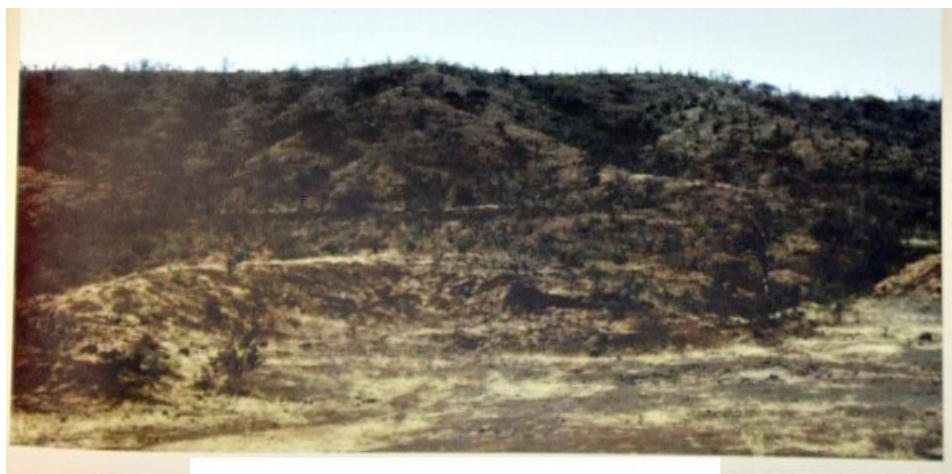
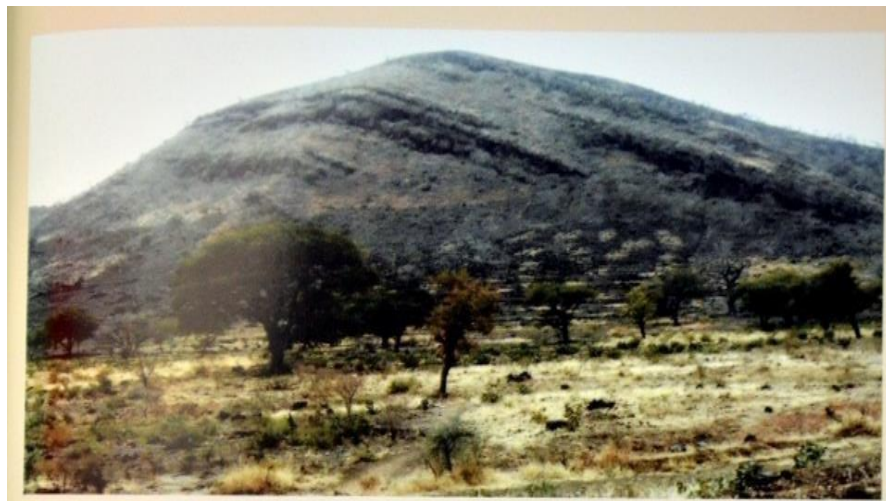
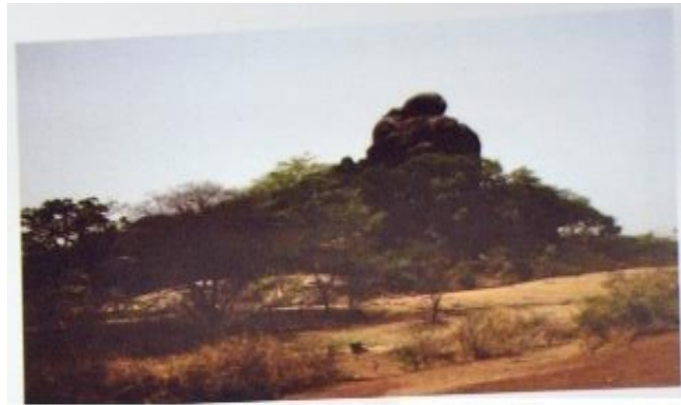
- Muhammad, U. (2015). "Zumuntar Tsafe-Tsafen Hausawa da Dakarkari". Kundin digiri na biyu, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Muhammadu Bello, S. M. (1813) *Infak Al-Maysur*.
- Mustapha, A. (2013). "Al'adun Mutuwa na Hausawa". Takardar da aka gabatar a taron kara wa juna sani a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya. Katsina: Jami'ar Umaru Musa 'Yar Aduwa.
- Nadel, S. F. (1941). *A Black, Bythantium: The Kingdom of Nupe in Nigeria*. London: Odford University Press.
- Nguyen, A. D, and Benet-Martínez, B. (2007). "Biculturalism Unpacked: Components, Measurement, Individual Differences, and Outcomes. Social and Personality." in *Psychology Compass*, 1(1). Pp. 101–114. doi: 10.1111/j.1751-9004.2007.00029.d.
- Okazaki, R. E. J., & Sumie, S. A. (2009). "Bicultural Self-efficacy among College Students: Initial Scale Debelopment and Mental Health Correlates." in *Journal of Counselling Psychology*, 56(2). Pp. 211–226. doi: 10.1037/a0015419.
- Palmer, H. R. (1968). *Sudanese Memoirs III*. Lagos: Frank Cass & Co.
- Rambo, A. R. (2007). "Nazari a Kan Wasu Kebaɓɓun Al'adun Hausawa da na Dakarkari". Kundin digiri na uku, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Sabe, A. B. (2008). "Dangantakar Hausawa da Dakarkari". Binciken da aka gabatar a Darasin Dangantakar Hausawa da Maƙwabtansu (HAU 709), a Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Sallau, B. A. S. (2009). Sana'ar Wanzanci da Sauye-Sauyen Zamani Jiya da Yau. Kundin digiri na uku, Sashen Harsunan Nijeriya. Kano: Jami'ar Bayero.
- Sallau, B. A. S. (2010). *Wanzanci da Muhimmancinsa ga Rayuwar Hausawa*. Kaduna: Naji'u Professional Printers.
- Shehu, M (2013). "Barazanar Zamani a Kan Magungunan Hausawa na Gargajiya". Takardar da aka gabatar a taron kara wa juna sani a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya. Katsina: Jami'ar Umaru Musa 'Yar Aduwa.
- Tadurga, I. U. (1997). "Tasirin Harshen Hausa a Kan Tsafe-tsafen Dakarkari a Kasar Zuru". Kundin digiri na farko, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.
- Umar, M. B. (1981). *Wasannin Tashe*. Zaria: Northern Nigerian Publishing Company.
- Usman, B. (2015). *A History of Biu*. Abuja: Klamidas Communications Ltd.
- Waziri, U. D. (2013). Tasirin Sarautun Hausawa a Kan Kabilar Kare-Kare da Sayawa. Kundin digiri na biyu, Sashen Harsunan Nijeriya. Sakkwato: Jami'ar Usmanu Danfodiyo.

- Yaro, A. (1994). “Jirwayen Al’adun Hausawa Kan Fulanin Yola”. Kundi Digiri na biyu, Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya. Kano: Jami’ar Bayero.
- Yusuf, B. H. (2013). “Nason Bakin Al’adu Kan Al’adun Aure da Haihuwa da Mutuwa na Hausawa”. Takardar da aka gabatar a taron karawa wa juna sani a Sashen Koyar da Harsunan Nijeriya. Katsina: Jami’ar Umaru Musa ‘Yar Aduwa.
- Yusuf, S. M. (2003), “Kamanci Da Bambancin Auren Hausawa Da Na Fulanin Tilde”. Kundi digiri na biyu, Sashen Nazarin Harsunan Nijeriya da Afirka. Zaria: Jami’ar Ahmadu Bello.
- Zulyadaini, B. (2002), “Tasirin Al’adun Turawa A Kan Al’adun Hausawa Daga Bakin Wasu Mawaƙan Baka, “a cikin *MAJOLLS*, Bol. IB, No. 2, shafi na 160-181.

SUNAYEN MUTANEN DA AKA YI HIRA DA SU

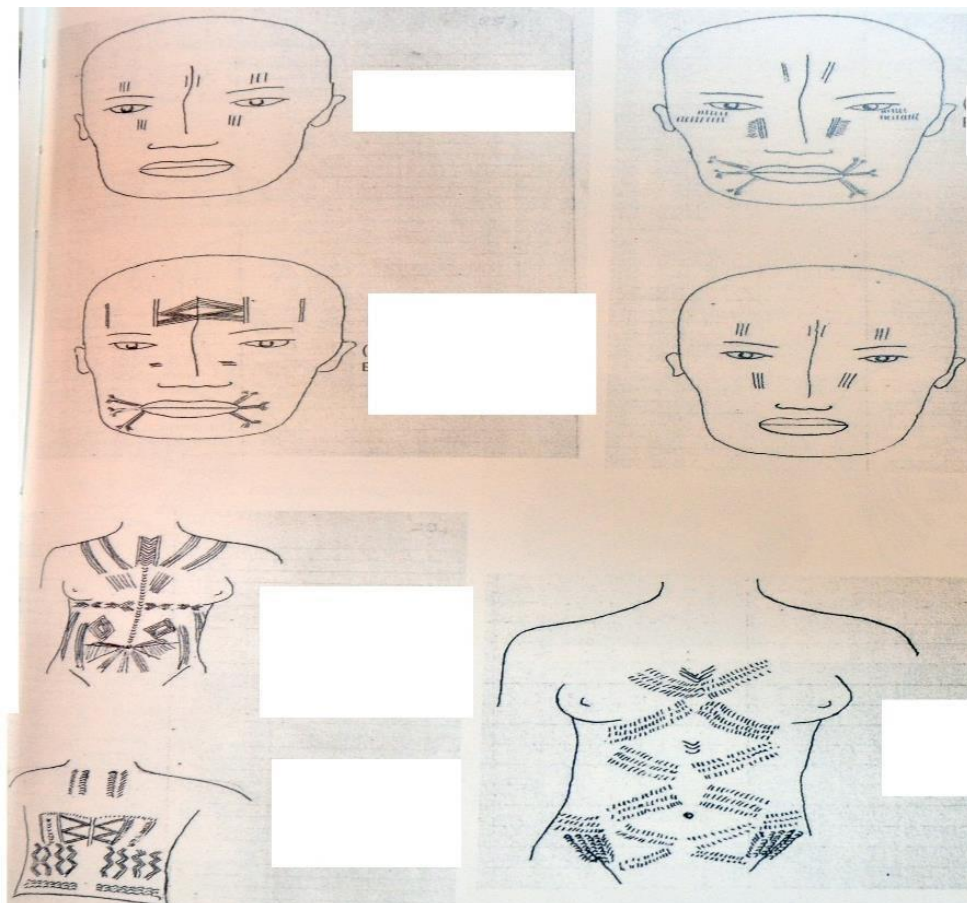
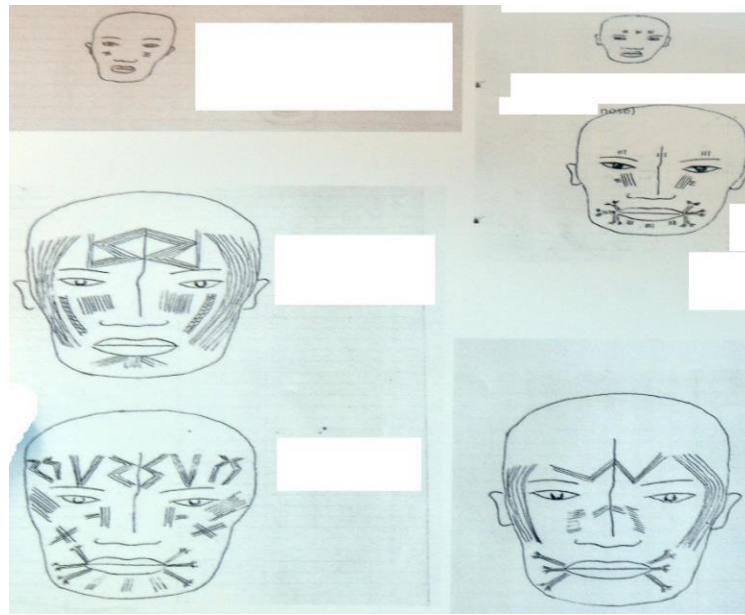
	Suna	Shekarun haihuwa	Ranar da aka yi hira	Gari
1	Abubakar Musa Suleman	40	06 -06 -2021	Biu
2	Goni Nuhu Muhammad Absai	54	12-04-2016	Biu
3	Muhammadu Hamidu	62	04-10-2019	Biu
4	Alh. Adamu Yabiryam Biu	73	02-11-2019	Biu
5	Alh. Muhammadu Usman Dawi	64	16 -8-2021	Biu
6	Alh. Sa'idu Gaya	61	3 – 4 – 2021	Biu
7	Bukar Isa Kidang	61	30 -05 -2021	Hawul
8	Dahiru Hamma	49	1-06-2021	Kwaya-Kusar
9	Haj. Fatima Abubakar	57	21 -05 -2021	Biu
10	Haj. Hadiza Idrisa Kano	65	30 -4 -2021	Dugja Biu
11	Haj. Hauwa Lawan Ali-Garga	76	01 - 06 -2021	Garwashina Biu
12	Haj. Mwaḍa Adamu Kwajaffa	74	16 -7 – 2021	Hawul
13	Haj. Hauwa Ngurkuma	73	01 -06 -2021	Kwaya
14	Haj. Ya Olwa Garga	66	20 -08 -21	Galdimare Biu
15	Hamza Nganjuwa Pela-Tsighi	86	30 -5 – 2021	Kwaya
16	Ibrahim Tela Isa Kwamanda	46	20 -03 -2021	Biu
17	Lawan Alasa Turmda	86	02 -06 -2021	Marama Hawul
18	Mal. Isa Ali	59	12 -07- 2020	Biu
19	Mal. Musa Salmamza	66	02-06 -2021	Marama Hawul
20	Mal. Suleman Jibiya	58	05 -04 -2021	Biu
21	Tijjani Magaji Chara	64	26 -04 -2021	Kwaya
22	Mal. Umar Musa Shitikam	59	15-08-21	Hawul
23	Hajiya Furera Gujungu	65	01-01-2023	Dugja Biu

RATAYE NA 1: HOTUNAN WASU TSAUNUKA NA KASAR BIU

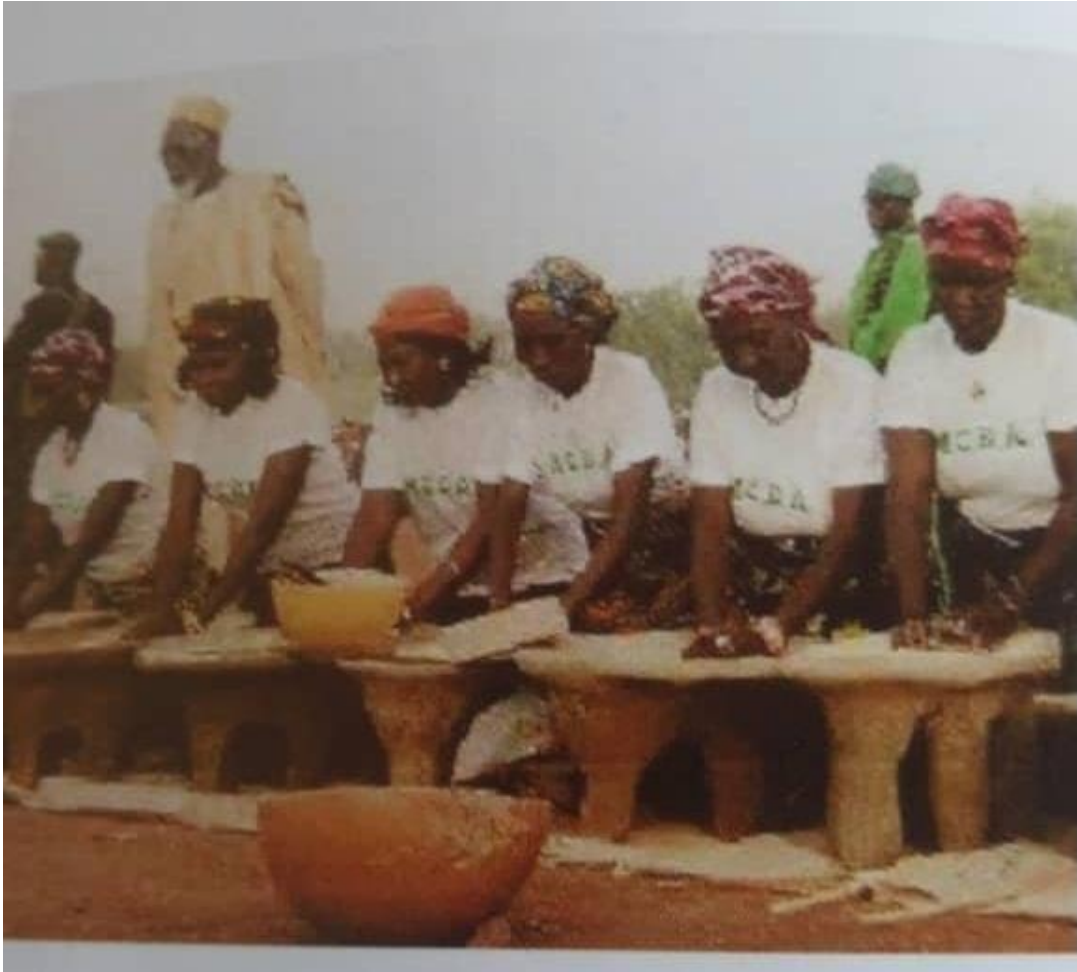
Hotunan wasu manyan tsaunuka da ke kewaye da kasar Biu.

RATAYE NA 2: WASU NAU'UKAN TSAGAR GADO TA ƘABILAR BABUR

Wadannan hotunan tsagar gado ne na ƙabilar Babur da ke ƙasar Biu. Hotunan suna ɗauke da misalan tsagar gado daban-daban da ake samu a fuskoki ko waɗansu sassa na jikin al'ummar Baburawa.

RATAYE NA 3: NIKAR DAWA

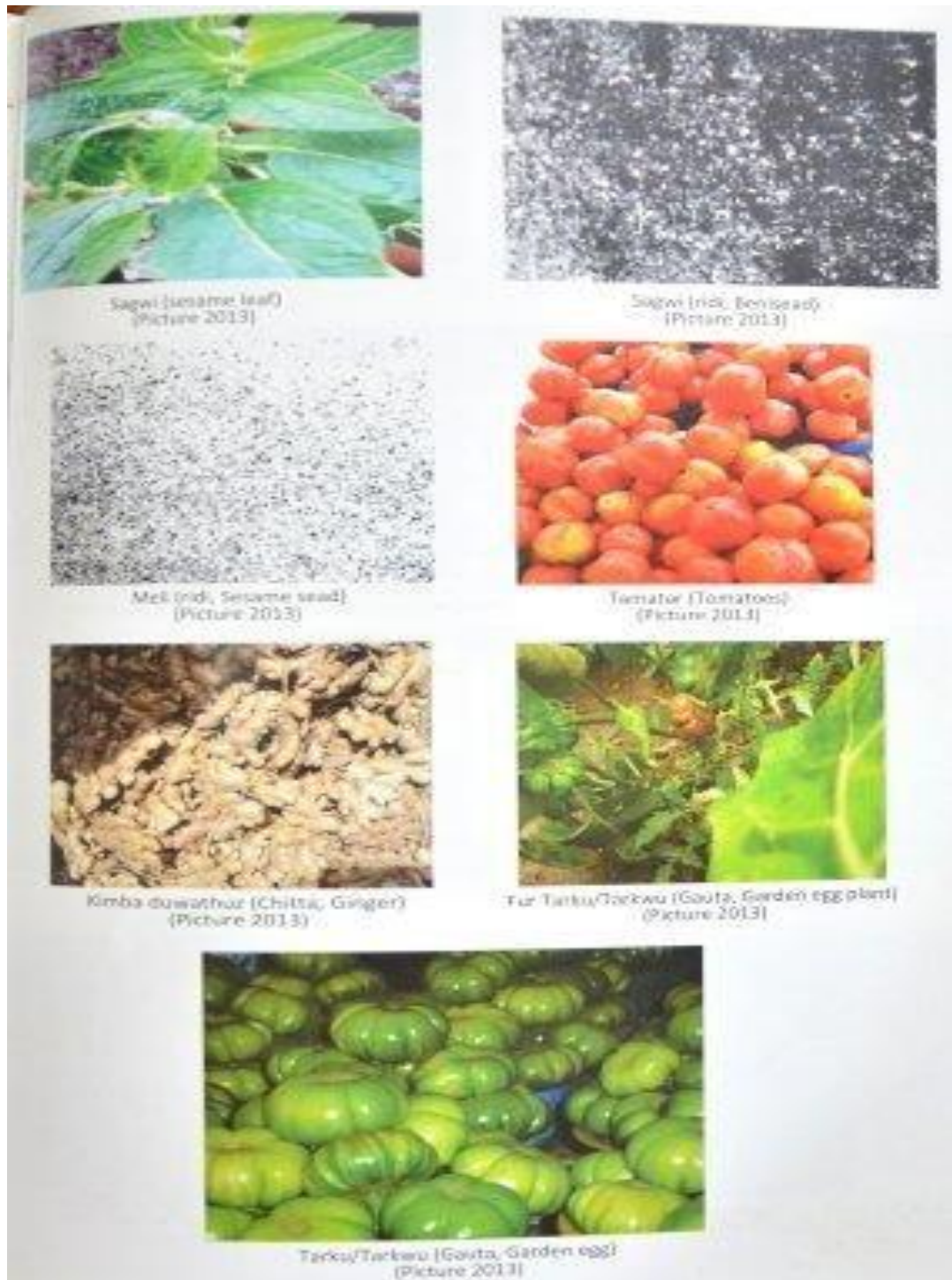
A wannan hoton, mata ne ke yin nika a kan duwatsu don tabbatar da cewa za su iya jure zaman aure.

RATAYE NA 4: NAU'UKAN AMFANIN GONA A KASAR BIU

Hotunan wasu dag cikin nau'ukan amfanin gona da ake nomawa a kasar Biu. Daga ciki akwai dawa da masara da gero da maiwa da wake da gyada da sauransu.

RATAYE NA 5: KAYAN LAMBU

Wadannan hotunan wasu daga cikin kayan lambu ne da ake nomawa a sassan kasar Biu.

RATAYE NA 6: WASU NAU'UKAN 'YA'YAN ITATUWA

Wadannan wasu ne daga cikin ‘ya’yan itatuwan da ake samun a sassan Kasar Biu.
RATAYE NA 7: KAYAN KIDA

Wadannan wasu daga cikin kayan kida ne da ake amfani da su a Kasar Biu.

RATAYE NA 8: MASARAUTAR BIU

Hoton Fadar Masarautar Biu.

RATAYE NA 9: SAKI DA WARAKANNI

Wadannan hotunan saki ne na auduga da warakanni da Baburawa ke sanyawa a saman idanun sawu. Kuma su ne kayayyakin da iyayen saurayi mai neman aure kan gabatar ga mahaifan budurwa a matsayin kayan na-gani-ina-so.

RATAYE NA 10: KAYAN KIDAN SHELA LOKACIN MUTUWA DA BIKI

Wadannan hotunan kayan kida ne wanda a gargajiyanke ake amfani da su don sanar da makwabta na nesa da na kusa cewa an yi rashi. Haka kuma, a yayin da ake wanke mamaci ko tonon makwancinsa da ma binne mamaci, duk ana amfani da wannan abin kida. Ma'ana kowace gaɓar da ake kai akwai amon kida da ke sanar da jama'a na nesa da na kusa cewa ga gaɓar da ake. Haka kuma ana amfani da shi a sauran shagulgulan biki baki daya.

RATAYE NA 11: KAYAN ADON MATA

Wadannan wasu ne daga cikin kayan adon mata da suka haɗa da jigida da warakanni na wuyan hannu.